

Indonesianisasi op Sungei Gerong

De invloed van economische dekolonisatie op Stanvac-werknemers 1945-1970

OZSIII 'Van kolonie tot staat'

Maya Wester

3464830

ingeleverd op 25 januari 2013

Inhoud

Inleiding	3
Hoofdstuk 1: Geraffineerd beleid	
<i>Stanvac, politiek en economie in de jaren 1945-1970</i>	
Inleiding	7
Geschiedenis van Stanvac	7
Stanvac's politieke beleid 1945-1970	8
Stanvac: de Indonesische economie en Indonesianisasi	13
Conclusie	17
Hoofdstuk 2: Indonesianisasi op de werkvloer	
<i>De relatie tussen Stanvac en haar werknemers</i>	
Inleiding	18
Expats en Indonesisch personeel	18
Stanvac Indonesianiseert	23
Conclusie	31
Hoofdstuk 3: Nederlandse eilandbewoners: leven en vertrek	
<i>De invloed van Indonesianisasi op Stanvac en mijn Stanvac-familie</i>	
Inleiding	33
Het 'eilandleven' van Nederlandse expats op Sungei Gerong	34
Terug naar huis: einde Stanvac-tijd voor Nederlandse expats	44
Nationalisatie Stanvac	46
Conclusie	49
Literatuurlijst	51

Inleiding

‘The economic side of the Indonesian Revolution has yet to begin’, stelde Haji Agus Salim, een leidend figuur in de nationalistische beweging, in 1945.¹ Hij beschreef zo dat de politieke strijd om onafhankelijkheid en de strijd om een ‘verindonesische economie’ twee verschillende processen waren. Volgens Salim was nog een lange weg te gaan voordat het proces van economische dekolonisatie was voltooid. Deze economische dekolonisatie is een centraal thema in dit onderzoek. Dit is een fenomeen dat plaatsvond in dekoloniserende landen overal ter wereld. Economische dekolonisatie ontstond vanuit een gevoel van economisch nationalisme: na de onafhankelijkheid van 1945 wilden Indonesiërs grip krijgen op hun eigen economie. Economisch nationalisme wordt door Harry Johnson beschreven als: ‘the national aspiration to have nationals own and control the productive assets owned by foreigners, or residents considered to be aliens, and perform the important economic functions hitherto performed by foreigners or resident aliens’². Interessant aan deze definitie is dat niet alleen buitenlanders, maar ook ‘residents considered to be aliens’ worden genoemd. In het geval van Indonesië worden hier Indo-Europeanen en Chinezen mee bedoeld, die wel in Indonesië zijn geboren maar toch vaak werden beschouwd als on-Indonesisch.

Het Indonesische economische nationalisme resulteerde in zogenaamde ‘Indonesianisasi’, oftewel het ‘verindonesischen’ van de economie. John Sutter beschreef dit proces voor het eerst en maakte een onderscheid in negen verschillende vormen van Indonesianisasi. Zes van deze vormen zijn volgens Thomas J. Lindblad zeer relevant om het proces van economische dekolonisatie in Indonesië te beschrijven. De eerste vorm is het starten van nieuwe ondernemingen in sectoren die voorheen niet toegankelijk waren voor Indonesiërs. De tweede vorm is de overdracht van voormalige koloniale publieke ondernemingen aan de Indonesische regering. Een derde is het opzetten van staatsbedrijven. Een vierde is de toenemende controle van de regering over buitenlandse bedrijven in Indonesië. Een vijfde is de toenemende participatie van Indonesiërs in het management van buitenlandse bedrijven. En de zesde en laatste vorm is het overnemen van buitenlandse bedrijven door de Indonesische regering. Deze laatste vorm, nationalisatie, is misschien wel de meest extreme vorm van Indonesianisasi.³ De meeste vormen gingen echter in onderling overleg en hoefden niet per se te resulteren in nationalisatie.

Als er sprake was van Indonesianisasi bij een buitenlands bedrijf in Indonesië dan was er volgens Lindblad dus sprake van een toenemende invloed van de politiek op dit bedrijf, wat resulteerde in een toename van het Indonesisch personeel. Het bedrijf verindonesichte niet alleen door meer Indonesiërs aan te nemen maar ook door ze ook te laten doorstromen naar de hogere

1 J. Lindblad, *Bridges to new business: the economic decolonization of Indonesia* (Leiden 2008) 2.

2 Lindblad, *Bridges to new business*, 2 (Johnson 1972:26).

3 *Ibidem*, 3.

functies in het bedrijf. Aangezien de politieke bemoeienis tijdens dit proces toeneemt, zal het bedrijf rekening moeten houden met zaken die door de politiek worden gezien als zaken van nationaal belang, zoals het voorzien van de Indonesische economie van olieproducten. Om het proces van Indonesianisatie concreter te maken onderzoek ik dit op micro-niveau. Daarom onderzoek ik het Amerikaanse bedrijf Stanvac, een olieraffinaderijbedrijf dat olie boorde op Sumatra in de jaren '50. Dit bedrijf zal in dit onderzoek als casus dienen om Indonesianisatie op lokaal niveau te kunnen bestuderen. *Hierbij zal ik onderzoeken of Indonesianisatie plaats heeft gevonden bij Stanvac. Vervolgens wil ik verklaren waarom Stanvac hierin toestemde en onderzoeken welke gevolgen dit had voor Stanvac-werknemers en hun gezin.*

Mijn eerste vraag, of Indonesianisatie plaats heeft gevonden bij Stanvac, zal ik onderzoeken aan de hand van de zes vormen van Indonesianisatie die Lindblad beschrijft. Het blijkt dat er maar een aantal van toepassing is op de situatie van Stanvac. Stanvac was een Amerikaans bedrijf dat al tijdens de koloniale periode olie boorde in Indonesië. De eerste vorm, het starten van nieuwe ondernemingen in sectoren die voorheen niet toegankelijk waren voor Indonesiërs, is dus niet van toepassing. De overdracht van voormalige koloniale publieke ondernemingen aan de Indonesische regering is dat ook niet; Stanvac was geen publieke onderneming. Ook was het geen staatsbedrijf, dus die derde optie lijkt niet van toepassing. Maar aangezien er in de jaren '50 staatsbedrijven opkwamen waarmee Stanvac te maken kreeg, zal deze vorm van Indonesianisatie toch worden bestudeerd in deze casus. De laatste drie vormen die Lindblad noemt onderzoek ik in deze casus. *Ten eerste de toenemende controle van de Indonesische regering over buitenlandse bedrijven: gold dit ook voor Stanvac?* Om dit te onderzoeken zal ik in hoofdstuk 1 de invloed van de politiek op het bedrijf beschrijven. Hierna zal ik verklaren waarom Stanvac toestemde om mee te werken aan Indonesianisatie. *Ten tweede zal ik onderzoeken of er sprake was van toenemende participatie van Indonesiërs in het management van dit buitenlandse bedrijf.* Daarom zal ik in hoofdstuk 2 verder ingaan op de mogelijkheden die Stanvac het Indonesische personeel bood om hogerop te komen. Hierbij zullen de gevolgen voor de Nederlandse werknemers van Stanvac ook aandacht krijgen: zij moesten plaats maken voor de Indonesiërs waardoor zij uiteindelijk niet langer konden blijven werken voor Stanvac en weg moesten uit Indonesië. Veel Nederlandse werknemers bevorderden het Indonesianisatieproces door jonge Indonesiërs op te leiden. Hierover heb ik een voormalig werknemer van Stanvac geïnterviewd. *Ten derde onderzoek ik hoe Stanvac werd generationaliseerd en wat de gevolgen hiervan waren voor Stanvac en haar Nederlandse expats.* In 1970 wordt Stanvac generationaliseerd en onderdeel van Pertamina, hiermee is de te onderzoeken periode afgesloten.⁴ Hoe die

⁴ Richard H. Hopper, 'Petroleum in Indonesia: History, Geology and Economic significance', *Asia, A journal published by the Asia society*, New York No. 20 Winter 1970/71, 62.

nationalisatie verliep komt in hoofdstuk 3 aan bod. Ook ga ik daar verder in op het vertrek van Nederlandse expats uit Indonesië. Anne-Meike Fechter definieert expats als overzeese werknemers die voor een bepaalde tijd in het buitenland werken voor hun werkgever.⁵ De expats op het Stanvac-terrein waren overwegend Amerikaans en Nederlands. James W. Gould schrijft over de grote invloed van Amerikanen op Sumatra en de olie-industrie: in de jaren '50 waren veel bedrijven op Sumatra in handen van de Amerikanen, zo ook Stanvac.⁶ Omdat Stanvac een hoofdkantoor had in Den Haag, gingen er veel Nederlandse expats naar Sungei Gerong. In deze scriptie zal ik focussen op de gevolgen die Indonesianisatie had op deze Nederlandse expats: zij moesten namelijk eerder dan hun Amerikaanse collega's vertrekken uit Indonesië. Het leven van deze expats beschrijf ik aan de hand van een casus, namelijk die van het leven van mijn grootouders en hun vrienden op het Stanvac-terrein. Door het sociale leven van deze expats te bestuderen onderzoek ik of ze in hun dagelijks leven veel of weinig merkten van het proces van Indonesianisatie, en hoe zij hun vertrek uit Indonesië hebben ervaren.

Mijn opa, Kees Wester, heeft in de jaren 1950-1958 voor Stanvac gewerkt. De geschiedenis van Stanvac is dus deel van mijn familiegeschiedenis. Mijn vader is in een Stanvac-ziekenhuisje geboren en na een bezoek aan deze plek raakte ik geïnteresseerd in het bedrijf. Al gauw bleek dat er nog maar weinig onderzoek gedaan was naar Stanvac, ook niet naar Stanvac als casus in de economische dekolonisatie van de jaren 1945-1970. Het meest recente werk over Stanvac in Indonesië is geschreven in 1957.⁷ Merkwaardig, vooral gezien het feit dat er uitgebreid onderzoek is gedaan naar Shell, dat enkele kilometers verderop in Palembang functioneerde. De geschiedenis van Shell is uitgebreid beschreven door onder andere Stephen Howarth en Joost Jonker.⁸ Ook is er een case-study gedaan naar Nederlandse expats van Shell op Sumatra door Marieke Elske Prins.⁹ Het lijkt erop dat Stanvac Indonesia nogal onderbelicht is gebleven. Reden kan zijn dat Shell een Nederlands bedrijf is en dat hun raffinaderij op Sumatra groter was dan Stanvac in Indonesië waardoor Shell misschien relevanter lijkt om te bestuderen. Een andere reden kan zijn dat het Shell-archief bewaard is gebleven, terwijl het Stanvac-archief verloren lijkt te zijn gegaan.

Toch is het relevant om Stanvac nader te onderzoeken: het is een interessante casus in het proces van Indonesianisatie. Er is voldoende bronnenmateriaal zonder het bedrijfsarchief van Stanvac om te kunnen bestuderen of en waarom Indonesianisatie plaatsvond bij Stanvac, en welke invloed dit had op haar werknemers. Met de in het Koninklijk Instituut voor Taal, Land en

5 Anne-Meike Fechter, *Transnational lives : expatriates in Indonesia*, (Ashgate 2007)

6 James W. Gould, *Americans in Sumatra*, (The Hague 1961)

7 Benjamin Higgins, *Stanvac in Indonesia*, by the Indonesia Project, Center for International Studies, Massachusetts Institute of Technology (Washington 1957)

8 Stephen Howarth en Joost Jonker, *Stuwmotor van de koolwaterstofrevolutie, 1939-1973. Geschiedenis van Koninklijke Shell, deel 2*, (Amsterdam 2007)

9 Marieke Elske Prins, *Expats: migranten in dienstverband (1945-1965) Koninklijke Nederlandse Shell Indonesië – Nederland. Het werk en het leven in de Indonesische archipel in dienst van N.V. De Bataafsche Petroleum Maatschappij*. Afstudeerscriptie migratiegeschiedenis 15 augustus 2012.

Volkenkunde te Leiden gevonden bronnen was het mogelijk om een beeld te vormen van de geschiedenis van het bedrijf en haar werknemers in de periode 1945-1970. Behalve de studie over Stanvac uit 1957 kon ik gebruik maken van twee informatieboekjes die Stanvac verstrekte in de jaren '50. Stanvac gaf ook een aantal magazines uit, waaronder *Panorama*. De jaargangen 1956 en 1957 zijn bewaard gebleven en schetsen een levendig beeld van het de gebeurtenissen op het Stanvac terrein. Ook vond ik in het KITLV het contract dat Stanvac sloot met de Indonesische regering, hierdoor heb ik precies kunnen onderzoeken hoe het met Stanvac is afgelopen: het werd overgenomen door het staatsbedrijf Pertamina. Dit bedrijf is wat recenter bestudeerd dan Stanvac, de laatste studie stamt uit 1972.¹⁰ Deze studie van Anderson G. Bartlett begint vóór de overname van Stanvac, dit maakt deze studie relevant voor mijn onderzoek.

Al wordt Stanvac wel genoemd in werken zoals 'Pertamina' van Bartlett, 'Shell in Indonesia' door Howarth en Jonker, stamt de laatste studie die zich concentreerde op het bedrijf uit 1957. Stanvac is onderbelicht gebleven, dit vind ik merkwaardig omdat het bedrijf als een interessante casus kan dienen voor een fenomeen uit de jaren 1945-1970: Indonesianisasi. De bronnen uit het KITLV zijn vaak nog niet of amper bestudeerd en dat is jammer: ze schetsen een interessant beeld van een buitenlands bedrijf in Indonesië. Met behulp van deze bronnen, mijn familie-archief en interviews met familie vrienden kan ik niet alleen het proces van Indonesianisasi maar ook de gevolgen voor Indonesische werknemers en expats reconstrueren. Door de ervaringen van mijn 'Stanvac-familie' toe te voegen kan ik de ervaringen van de Nederlandse expats erg concreet maken. Op deze manier wordt Stanvac een nieuwe en interessante casus die een proces dat zich in heel Indonesië afspeelde illustreert.

¹⁰ Anderson G Bartlett, *Pertamina, Indonesian National Oil* (Djakarta etc 1972),

Hoofdstuk 1: Geraffineerd beleid

Stanvac, politiek en economie in de jaren 1945-1970

'The earliest written account of petroleum in Indonesia known to me is dated A.D. 971, a thousand years ago. The Chinese court annals of that year record that jars with earth oil were brought from the capital of the Srivijaya empire, near Palembang in South Sumatra, to Peking as "tribute" to the Emperor of China.'¹¹

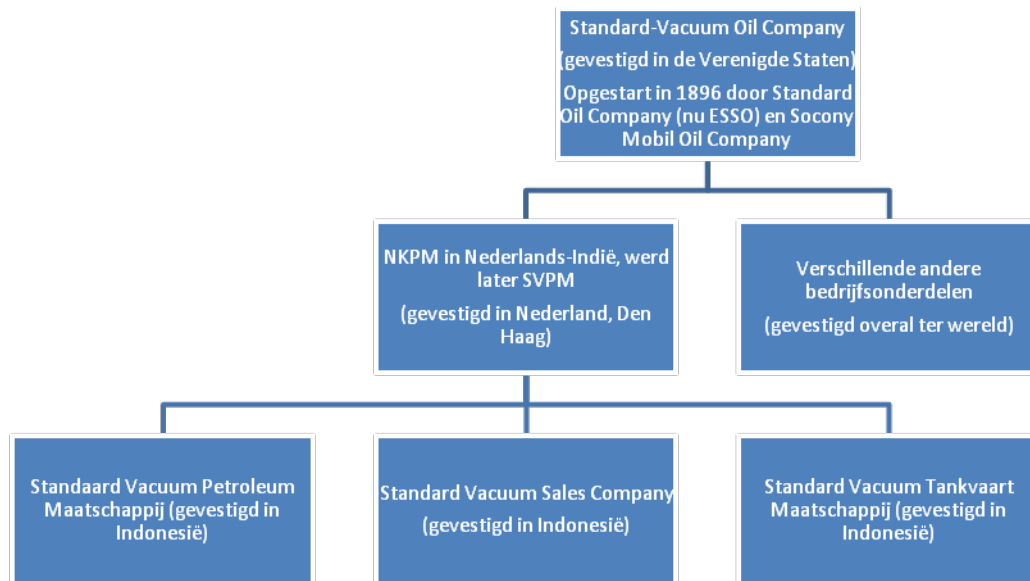
Petroleum was in 1945 al bijna duizend jaar een bekende en waardevolle grondstof in Indonesië. Onder Nederlands gezag had Stanvac in de kolonie Nederlands-Indië olie gewonnen, geraffineerd en verkocht. Tijdens de Tweede Wereldoorlog had het bedrijf veel schade geleden. Vlak nadat Indonesië onafhankelijk werd moest Stanvac kiezen of het olie zou blijven boren in de nieuwe Republiek. Stanvac besloot om het bedrijf weer op te bouwen in de net geboren staat. Dit ging gepaard met allerlei moeilijkheden: het contact met de regering verliep bijvoorbeeld niet gemakkelijk.

Toenemende bemoeienis van de politiek is volgens Lindblad een vorm van Indonesianisatie. Om te onderzoeken of hier sprake van was bij Stanvac komt in dit hoofdstuk de invloed van de politiek op het bedrijf aan bod: hoe bemoeide die zich met het bedrijf, en welke eisen werden er gesteld aan Stanvac? Ook zal ik Stanvac introduceren door kort de bedrijfsgeschiedenis te schetsen en het vervolgens in de economische situatie van de jaren 1945-1970 te plaatsen. Stanvac had grote belangen bij het raffineren van olie in Indonesië en voerde een beleid richting de politiek om zo de belangen van het bedrijf te behartigen. In dit hoofdstuk zal ik beschrijven welke belangen de politiek en Stanvac hadden bij het bedrijf en of de bemoeienis vanuit de politiek met het bedrijf toe nam. Vervolgens zal ik verklaren waarom Stanvac sommige eisen van de regering inwilligde.

1.1 Geschiedenis van Stanvac

Stanvac Indonesia was een onderdeel van de Amerikaanse Standard-Vacuum Oil Company, SVOC. Dit bedrijf bracht in 1957 in ongeveer 50 landen en gebieden in het Oosten olieproducten op de markt. Het had raffinaderijen in Australië, India, Indonesië, Japan, en Zuid-Afrika. Het produceerde ruwe olie in Indonesië, en was op zoek naar olie in Australië, Brits Somalië, India, Nieuw-Guinea, Pakistan, de Filippijnen en in Indonesië. Dit was ook nodig, aangezien er in 1957 alleen olie werd gewonnen in Indonesië. Stanvac Indonesië was op dat moment dus erg belangrijk voor het bedrijf SVOC.

¹¹ Hopper, 'Petroleum in Indonesia', 48.

Structuur SVOC en dochterbedrijven, de onderste drie delen worden samen STANVAC genoemd

SVOC is ontstaan uit haar twee moederbedrijven Standard Oil Company uit New Jersey en Socony Mobil Oil Company. Deze twee Amerikaanse bedrijven gingen in Azië samenwerken omdat de één oliebronnen en een raffinaderij had en de ander een afzetmarkt in het Midden-Oosten. Samen zetten deze bedrijven in 1896 SVOC op om zo een nieuwe afzetmarkt te voorzien van olieproducten. De geschiedenis van Stanvac Indonesia begint pas later, in 1912, toen Jersey Standard de Nederlandsche Koloniale Petroleum Maatschappij (NKPM) opstartte, om zo olie te mogen boren in Nederlands-Indië. Het hoofdkantoor van NKPM was gevestigd in Den Haag. Later werd NKPM de Standard-Vacuum Petroleum Maatschappij.¹² Deze studie zal voornamelijk gaan over SVPM, dat een hoofdkantoor had in Den Haag maar olie boorde en raffineerde op Sumatra in Indonesië. Stanvac Indonesia bestond uit drie onderdelen namelijk SVPM, de Standard-Vacuum Sales Company - voor marketing en verkopen van olieproducten - en de Standard-Vacuum Tankvaart Maatschappij die voor olie en tankertransport zorgde.¹³ De naam STANVAC werd gebruikt om deze drie afdelingen samen te beschrijven. Stanvac is ook de naam waaronder het bedrijf toentertijd bij de lokale bevolking bekend was. In deze studie zal voornamelijk onderzoek worden gedaan naar SVPM, maar zal ook de naam Stanvac vaak voorkomen.¹⁴

SVPM, het onderdeel van Stanvac dat olie ontgon, bevond zich in Zuid-Sumatra. Het eiland Sumatra bestond grotendeels uit jungle en grote vlaktes waar oerwoud was gekapt om plaats te maken voor landbouw. Zowel SVPM als het Nederlandse olieraffinaderijbedrijf van

¹² Higgins, *Stanvac in Indonesia*, 20.

¹³ Ibidem, 21.

¹⁴ Ibidem, ix.

Shell -BPM- lagen aan de rivier de Musi, die verderop in zee uitkwam bij Palembang, de toen op een na grootste havenstad van Indonesië.¹⁵

Raffinaderij van Stanvac aan de Musi (archief José Walter-Killian)

Stanvac was sinds 1912 aanwezig in Indonesië, en is sinds die tijd twee keer vernietigd: een keer door het Nederlandse leger in 1942 en een keer tijdens de Japanse bezetting door geallieerde bombardementen.¹⁶ Eén van de redenen waarom Japan Indonesië binnenviel was dat het macht wilde hebben over de Indonesische oliebronnen. Voor de Tweede Wereldoorlog had het bedrijf N.P.P.M., een Nederlandse tak van Texaco en Standard of California, toestemming gekregen om te boren in Midden-Sumatra. Dit was erg moeilijk in de jungle, en voor WWII werd hier niets gevonden. Shell noemde dit bedrijf daarom ook wel spottend de ‘Non-Producing Petroleum Maatschappij’. Toen de Japanners het gebied hadden overgenomen, boorden zij met het materiaal van dit N.P.P.M. een olieveld aan. Dit bleek een gigantische vondst; Richard H. Hopper vertelt hierover tijdens een lezing in 1971:

‘One of the ironies in the history of oil exploration is that in central Sumatra – an area regarded not long ago as having virtually no attraction for oil-seekers- has been found the only “giant” oil field ever discovered not only in Indonesia but in the entire segment of the world south of Siberia and between the Persian Gulf on the west and California tot the east.’¹⁷

Toen Japan zich - na de bezetting van 1942 tot 1945 – overgaf, maakte Indonesië een onrustige periode door. In 1945 riep Sukarno de onafhankelijkheid van Indonesië uit, wat leidde tot de

¹⁵ Higgins, *Stanvac in Indonesia*, 8.

¹⁶ Ibidem, 16.

¹⁷ Hopper, ‘Petroleum in Indonesia’, 53.

geboorte van de Republiek Indonesië in 1949. In deze periode was er sprake van onrust, vooral vanaf de eerste politionele actie van de Nederlanders in 1947, die haar voormalige kolonie niet wilde opgeven. Dit leidde tot het 'Renville Agreement' tussen de regering van de Republiek en Nederland in 1948. Hier hield Nederland zich echter niet aan. Het vliegveld van Yogyakarta werd gebombardeerd en Sukarno en het halve kabinet werd gevangen genomen. De Verenigde Naties grepen opnieuw in en dreigden om Nederland niet meer te helpen met de wederopbouw. De VS dreigden op hun beurt om Indonesië niet te ondersteunen met het opbouwen van hun staat. Uiteindelijk werd in 1949 de Republiek Indonesië onder druk van de internationale gemeenschap erkend door Nederland.¹⁸

SVOC had ondertussen in 1946 ondanks de onzekere politieke situatie besloten om te investeren in Stanvac Indonesia. Het kon op dat moment nog maar 1 procent van de vooroorlogse capaciteit produceren. SVOC ging terug naar Indonesië omdat het er land bezat waar olie uit kon worden gewonnen. Het had een grote afzetmarkt in het Midden-Oosten en Azië, de oliegronden in Sumatra en de raffinaderij in Palembang opgeven zou een flinke klap zijn voor SVOC. Het bedrijf bezat de kennis die nodig was om de raffinaderij weer op poten te zetten en bleef dus in Indonesië.¹⁹

1.2 Stanvac's politieke beleid 1945-1970

In 1946 maakte SVOC zich zorgen over de politieke situatie. Als de Indonesische regering het bedrijf zou nationaliseren dan zouden de investeringen niets opleveren, wat SVOC veel geld zou kosten. Tussen 1946 en 1957 was het bedrijf constant aan het onderhandelen met de regering over het behoud van het bedrijf in Indonesië. Stanvac maakte zich zorgen over eventuele nationalisatie, net als de Bataafse Petroleum Maatschappij (BPM, Indonesische afdeling van de Nederlandse Shell), het Amerikaanse N.V. Caltex Pacific Petroleum Maatschappij, en de Nederlandsch Indische Aardolie Maatschappij. Deze drie bedrijven hadden vergelijkbare belangen en werkten soms dan ook samen tijdens onderhandelingen met de nieuwe regering.²⁰ Stanvac koos ervoor om te blijven opereren in een land waar geen vaste munteenheid was, en waar niet genoeg eten en kleding voor werknemers te krijgen was.²¹ Ondanks deze moeilijkheden slaagde het bedrijf er al in 1948 in om per dag meer olie te produceren dan er voor de oorlog werd geproduceerd. In 1949 kreeg de Indonesische Republiek soevereiniteit. De regering hield zich aan eerder gemaakte afspraken: buitenlandse bedrijven mochten olie blijven produceren in Indonesië. Zekerheid over hoe lang dit zo zou blijven was er echter niet, en nieuwe vergunningen om gebieden te mogen

¹⁸ Higgins, *Stanvac in Indonesia*, 16.

¹⁹ Ibidem, 14.

²⁰ Howarth en Jonker, *Stuwmotor van de koolwaterstofrevolutie*, 239.

²¹ Higgins, *Stanvac in Indonesia*, 3.

ontginnen waren in 1957 nog steeds niet verstrekt. In 1951 was namelijk de Hassan motie aangenomen, genoemd naar de voormalige gouverneur van Sumatra die de motie had ingediend. Deze motie verbood het om nieuwe boorvergunningen toe te kennen totdat hier een nieuwe wet over was ingediend.²² Het waren dus niet alleen onzekere tijden voor de nog jonge republiek, het waren ook onzekere tijden voor Stanvac.²³

Tijdens de koloniale periode gaf de Nederlandse regering concessies aan buitenlandse oliebedrijven om voor 40 tot 75 jaar olie te mogen boren en zoeken. Toen Indonesië onafhankelijk werd, nam de regering dit gebruik over. Bedrijven deelden hun winst met de regering: 60 procent was voor het bedrijf, 40 procent voor de regering. Van de 60 procent winst die Stanvac overhield werden allerlei belastingen betaald en werd er in het bedrijf geïnvesteerd.

In 1957 was Stanvac aan het proberen om het bedrijf uit te breiden, hierbij rekening houdend met de politieke situatie.²⁴ Stanvac probeerde daarom naar de regering de boodschap uit te dragen dat het bedrijf het land zou kunnen helpen moderniseren. Dit wordt ook benadrukt in de in 1957 door de National Planning Association in New York gepubliceerde case study naar Stanvac in Indonesië. Volgens de Director of Research van de Association, Eugene W. Burgess, droeg Stanvac in deze periode bij aan het opbouwen van economische, sociale en politieke stabiliteit van de nieuwe natie:

‘There is extensive evidence that this conscious attention to being a ‘good’ industrial citizen is assisting Indonesia in ways quite beyond the many material benefits that emerge throughout the report’²⁵

Stanvac probeerde te benadrukken dat ze het beste voor hadden met Indonesië, en dat ze meewerkten aan de modernisatie van het land. Omdat het zich net als BPM en Caltex zorgen maakte over mogelijke nationalisatie van het bedrijf, was het van belang om goodwill uit te dragen. Stanvac onderhandelde in de jaren '50 en '60 met de regering over een nieuwe vorm van samenwerking. Er werden zogenaamde ‘Production Sharing Contracts’ getekend, waarbij de regering land, olie en personeel leverde en de buitenlandse bedrijven expertise en kapitaal. Het buitenlandse bedrijf kon zo olie boren en zoeken naar nieuwe olie. Hiervoor had het nieuw materiaal nodig, dat door het bedrijf werd gefinancierd. Alle door het bedrijf aangekochte materialen werden vervolgens meteen eigendom van de regering; dit was natuurlijk nadelig voor de bedrijven. Deze contracten werden uiteindelijk toch gesloten tussen Indonesische

22 Gould, James W. *Americans in Sumatra* (The Hague 1961), 70.

23 Higgins, *Stanvac in Indonesia*, 4.

24 *Ibidem*, 2.

25 *Ibidem*, xi.

staatsbedrijven en buitenlandse bedrijven zoals Stanvac. De onderhandelingen tussen de regering en Stanvac, Shell en Caltex hierover verliepen lange tijd niet erg soepel, en uiteindelijk konden de bedrijven er niet omheen: ze stonden voor de keuze om als aannemer van een staatsbedrijf verder te werken, of om te vertrekken. Stanvac tekende, en was tot 1970 aannemer van staatsbedrijf Permina. In 1970 ging het op in het tegenwoordige staatsbedrijf Pertamina.²⁶

Uit het bovenstaande blijkt dat de overheidsbemoeyenis met bedrijven in de jaren '50 en '60 toenam. Waar de regering eerst alleen een deel van de winst opeiste, stelde het later contracten op waarbij alle eigendom van de buitenlandse bedrijven langzaam werd genationaliseerd. In het 'contract of work between P.N. Pertamina minyak nasional (Permina) and P.T. Stanvac Indonesia', dat in 1963 werd opgesteld, wordt beschreven hoe Stanvac haar macht moest overdragen aan de regering. De redenering was als volgt: omdat alle olie en gas in het territorium van Indonesië nationaal bezit zijn, en olie en gas een industrietak is die belangrijk is voor de staat en het algemeen welzijn, mag het boren van olie en gas vanaf 1963 alleen nog maar door de staat worden gedaan, door middel van staatsbedrijven. Daarom werden de wetten die hier vanaf 1960 over waren gemaakt zo snel mogelijk teniet gedaan. Als Stanvac mee wilde werken aan de maximale groei van de olie-industrie zoals voorgesteld door de Indonesische regering en aan het programma van snelle ontwikkeling van de Indonesische economie, dan mocht het blijven functioneren als aannemer van de regering. Stanvac was vanaf 1963 dus niet langer eigenaar van haar olievelden en materiaal, in de jaren '60 ging Permina op in Pertamina en in 1970 ging Stanvac op in Pertamina²⁷

Een deel van mijn hypothese kan dus worden bevestigd. Van toenemende bemoeyenis van de politiek, één van de vormen van Indonesianisasi, is sprake. Ook kreeg Stanvac te maken met het staatsbedrijf Permina, waar het aannemer van werd. De opkomst van staatsbedrijven wordt door Johnson ook gezien als een onderdeel van het proces van Indonesianisasi. En uiteindelijk voltrok Indonesianisasi zich ook in de vorm van nationalisatie: Stanvac werd genationaliseerd en aannemer van Permina. Er was dus sprake van Indonesianisasi bij Stanvac. Waarom stemde Stanvac toe om mee te werken aan dit proces door onder andere een 'Production Sharing Contract' te tekenen? Om dit te verklaren is het noodzakelijk om de Indonesische economie van die tijd en de belangen van het bedrijf en van de regering verder te bestuderen.

26 Hopper, 'Petroleum in Indonesia', 62.

27 Contract of work between P.N. Pertamina Minyak Nasional (PERMINA) and P.T. Stanvac Indonesia, Djakarta 25th September 1963, p 1 en 2.

1.3 Stanvac: de Indonesische economie en Indonesianisati

Uit het contract tussen Permina en Stanvac uit 1963 blijkt dat de regering olie nodig had; het zou bijdragen aan de snelle ontwikkeling van de Indonesische economie. Toen Indonesië onafhankelijk werd, hoopte de regering met behulp van de Indonesische grondstoffen de welvaart van het land te verhogen. Toen dit niet meteen gebeurde, was het volk teleurgesteld. In 1957 had Indonesië nog steeds moeite met het uitbreiden van de productie van haar grondstoffen. Er was wel sprake van vooruitgang in de productie, maar de hieruit voortvloeiende welvaart was niet voldoende om de groeiende bevolking te kunnen voeden. Rubber, petroleum en tin zorgden samen voor driekwart van de export. Dit was gevaarlijk voor Indonesië, omdat het zo erg afhankelijk was van de dynamiek van de wereldeconomie.²⁸ Het rapport uit 1957 concludeert dat industrialisatie kon leiden tot een grotere export en meer welvaart voor het land.²⁹ Stanvac was als olieraffinaderijbedrijf belangrijk omdat het olie kon leveren die bij kon dragen aan de industrialisatie van het land, daarom was het bedrijf interessant voor de politiek. Vanuit de belangen van beide partijen zal ik proberen het proces van Indonesianisati te verklaren: wat voor Indonesianisati wilde de regering precies, en waarom zou Stanvac hier rekening mee houden? Hierbij komt een aantal vragen aan bod: met welke concurrentie had de Indonesische olie-industrie te maken, hoe groot was de vraag naar olie in Indonesië, en waarom hadden de regering en Stanvac elkaar nodig?

Indonesische olie kreeg steeds meer concurrentie van olie uit de Perzische golf. Dit was problematisch voor Stanvac. Het bedrijf hoopte in 1957 nieuwe olievelden te ontdekken in Indonesië, maar om die te vinden had het geld nodig om in deze zoektocht te kunnen investeren. Om een goede prijs te kunnen blijven aanbieden voor hun producten ten opzichte van die van de concurrent moet een olieraffinaderijbedrijf ver vooruit plannen.³⁰ Stanvac wist dat de vraag naar olie zou stijgen, en dat de concurrentie toe zou nemen. Het was dus van belang dat het bedrijf nieuwe olievelden zou vinden.

De Indonesische oliereserves waren erg klein vergeleken met de olievelden in het Midden-Oosten. Per gevonden olieveld konden er bij Stanvac maar 21,7 miljoen olievaten worden gedolven, terwijl daar in Saudi-Arabië tot 1.500 miljoen vaten uit konden worden gewonnen. Daarom was het zoeken naar nieuwe olie extra belangrijk voor Stanvac, ook al was dit erg duur. Het transport was er ook erg kostbaar en het moest via pijpleidingen naar Sungei Gerong gebracht worden. In het Midden-Oosten was olie gemakkelijker aan te boren en kon men olie goedkoper aanbieden dan Stanvac in Indonesië. Maar een voordeel voor Stanvac was dat Palembang zich dicht bij de afzetmarkt in Oost- en Zuid-Oost Azië bevond, en dat de vervoerskosten lager

²⁸ Higgins, *Stanvac in Indonesia*, 11.

²⁹ *Ibidem*, 12.

³⁰ *Ibidem*, 28.

waren dan die van het Midden-Oosten. Helaas lagen de meeste opslagplaatsen van SVPM echter ten westen van dit gebied. Aanvankelijk was dit handig toen er nog niet zoveel olie was gevonden in het Midden-Oosten, maar het was in 1957 een probleem.

Een ander probleem voor het bedrijf was de groeiende vraag naar olie in Indonesië. Dit lijkt juist voordelig voor het bedrijf omdat er zo een nieuwe afzetmarkt ontstond. De regering hield de prijs van olie echter kunstmatig laag. Hierdoor kon Stanvac amper winst maken op het deel dat in Indonesië werd verkocht. Dit was niet rendabel voor Stanvac. Hier stonden de belangen van Stanvac en de regering lijnrecht tegenover elkaar.³¹ Ondanks een aantal factoren die niet meezaten groeide Stanvac wel, maar het bedrijf maakte amper winst; in 1956 maar 3,7 procent.³²

De belangen van Stanvac en de Indonesische politiek stonden soms lijnrecht tegenover elkaar, bijvoorbeeld bij de verkoop van olie in Indonesië tegen een gereduceerde prijs. Toch waren de belangen van de regering en Stanvac niet altijd tegengesteld; de regering kon het bedrijf goed gebruiken in Indonesië. Door geld te verdienen, nieuwe olie te ontdekken, en technologische vooruitgang te stimuleren kon Stanvac bijdragen aan de economie van Indonesië. Het bedrijf leerde Indonesiërs nieuwe vaardigheden aan en probeerde haar werknemers gezond te houden en hier voorzieningen als ziekenhuizen voor te regelen. Ook kon het door winst te maken en geld uit het buitenland aan te trekken flink belasting betalen en de winst delen met de regering, waardoor die meer geld had om het land op te bouwen.³³ Stanvac had Indonesië dus wat te bieden, en het was in het belang van Stanvac om dit uit te dragen. Want als ze geen toestemming meer zouden krijgen om olie te boren, zou dat een groot probleem zijn.

In 1957 werd er in een case study, geleid door Benjamin Higgins, onderzoek gedaan naar Stanvac in Indonesië. Uit deze studie blijkt dat er rond 1957 een duidelijk beleid richting de politiek werd gevoerd. In de studie en in door Stanvac gepubliceerd

materiaal wordt steeds weer vermeld hoe het bedrijf bijdroeg aan de economie van Indonesië, en dat het bedrijf begrip heeft voor het bestaande wantrouwen jegens buitenlandse bedrijven na de lange koloniale periode. In de studie worden drie problemen aangedragen waaruit dit beleid

De minister van Economische zaken, Dr Burhanudin, en de vice-minister van Landbouw, Sjeik Marchaban, krijgen een rondleiding bij Stanvac (Panorama december 1956).

³¹ Higgins, *Stanvac in Indonesia*, 36.

³² *Ibidem*, 37.

³³ *Ibidem*, 61.

duidelijk blijkt. Deze problemen zullen hier worden besproken om te laten zien welk geraffineerd beleid Stanvac voerde richting de politiek. Aan de hand van deze drie problemen kan vervolgens worden verklaard waarom Stanvac akkoord ging met het proces van Indonesianisatie.

Het eerste probleem is de discussie over 'mineral rights' oftewel het recht om grondstoffen, in dit geval olie, te onttrekken aan Indonesische bodem. Voordat de Indonesische regering aan de macht kwam had SVPM het recht om olie te boren gekocht voor een aantal locaties. Na de onafhankelijkheid in 1945 werd er in 1951 besloten dat er geen contracten meer zouden worden getekend met SVPM. Tot in 1957 is hier geen verandering in aangebracht. Dit was problematisch voor SVPM; het kon immers niet meer zoeken naar nieuwe olievelden. Maar Stanvac's situatie met de olieraffinaderij SVPM had moeilijker kunnen zijn. BPM, onderdeel van Shell had tijdens de revolutie haar grond en fabrieken in Noord-Sumatra verloren aan het leger en had deze in 1957 nog niet terug.³⁴ Dit heeft de RIS -de Republiek Indonesia Serikat- nooit meer teruggegeven aan Shell.³⁵ Deze situatie was waarschijnlijk een schrikbeeld voor SVPM. Goede politieke betrekkingen waren blijkbaar noodzakelijk om hun bezit te kunnen houden.

Omdat SVPM amper naar nieuwe olie mocht zoeken kon het minder olie winnen dan dat het zou kunnen raffineren. Stanvac kocht daarom vanaf 1954 ook ruwe olie in het Midden-Oosten. Volgens Higgins zou SVPM als de situatie niet zou veranderen tegen 1960 niet meer in staat zijn om de hoeveelheid olie van 1957 op te pompen. SVPM zou dan ook graag zien dat de VS zich zou bemoeien met de situatie, maar volgens de studie was dit onwenselijk omdat dit als buitenlands imperialisme over kon komen op de Indonesische regering.³⁶ Kortom, Stanvac moest erg voorzichtig omgaan met de politiek, omdat het toestemming nodig had om SVPM olie te laten boren en om de zoektocht naar olie uit te breiden.

Een tweede probleem was het gebruik van buitenlandse Amerikaanse dollars. SVOC moest zoveel investeren in Stanvac dat dit bedrag niet van dollar naar Indonesische roepia kon worden omgezet. De Indonesische banken konden dit geld niet wisselen. Bovendien was de Indonesische roepia erg instabiel en was er sprake van inflatie. Als de in Amerikaanse dollars geïnvesteerde bedragen onderhevig zouden worden aan deze inflatie, dan zou dit geen vertrouwen wekken bij de investeerders. Het bedrijf wilde daarom geld uit Amerika meteen als dollars in de reconstructie van het Indonesische Stanvac stoppen zonder het eerst om te rekenen in roepia's. Hiervoor, en voor het terugpompen van de later in dollars gemaakte winst naar Amerika om de investering terug te betalen, had het bedrijf toestemming van de regering nodig. Deze had het bedrijf gekregen, maar toen er een nieuwe regering van Indonesië kwam, moest dit opnieuw worden besproken. Uiteindelijk is dit gelukt en werd er een nieuw contract getekend waarbij

³⁴ Higgins, *Stanvac in Indonesia*, 39.

³⁵ Howarth en Jonker, *Stuwmotor van de koolwaterstofrevolutie*, 225.

³⁶ Higgins, *Stanvac in Indonesia*, 40.

Stanvac toestemming kreeg om in dollars geïnvesteerd geld tijdens de heropbouw terug te halen in dollars. Zo was Stanvac minder afhankelijk van de inflatie van de Indonesische roepia.³⁷

Een derde probleem was de hoge belasting die SVPM moest betalen aan de Indonesische regering. Die was in veel landen lager en bedroeg vaak zo'n 50 procent. Zo was dit voor de oorlog ook zo geweest in Indonesië. Om de regering te beïnvloeden om de belasting te verlagen gaf het bedrijf een aantal argumenten en dreigementen. Ten eerste zou investeren in het bedrijf niet zinvol zijn zolang er amper tot geen winst kon worden gemaakt om die investering terug te kunnen betalen. Dus zou het bedrijf genoodzaakt worden om te verhuizen naar een ander land. Ten tweede deelde de regering in de winst en ontving het belasting. Stanvac redeneerde dat het veel meer winst zou kunnen maken als de belasting werd verlaagd. Door belastingverlaging zou het bedrijf meer winst kunnen maken waar de regering van mee zou profiteren door winstdeling. Problematisch voor SVPM was dat tijdens de onderhandelingen over de belasting in de jaren '40 en '50 de Indonesische regering veranderde, waarna ze alles weer opnieuw moesten uitleggen.

Uiteindelijk besloot de regering in maart 1953 dat de olie-industrie moest worden gestimuleerd om te blijven. De regering wilde er voor gaan zorgen dat de belasting ongeveer hetzelfde werd als in andere landen, waardoor het rendabel zou zijn voor Stanvac om in Indonesië te blijven. In ruil voor deze belastingverlaging stelde de regering in 1954 twee voorwaarden. Ten eerste moest Stanvac na de belastingverlaging extra investeren in het bedrijf, zodat er zoals voorgesteld meer winst kon worden gemaakt. En ten tweede moest het petroleumbedrijf zijn best doen om te Indonesianiseren: als er Indonesiërs waren die de technische en administratieve vaardigheden hadden om voor het bedrijf te werken, moesten zij worden aangenomen. Stanvac ging akkoord met deze voorwaarden. Uit de studie blijkt dat Stanvac deze eisen heeft geaccepteerd omdat het als voorwaarde was gesteld om zonder een te hoge belastingdruk olie te mogen boren en verwerken.³⁸ Uit dit probleem blijkt waarom Stanvac in 1954 akkoord is gegaan met het proces van Indonesianisatie: deden ze dit niet, dan zou de belasting hoger zijn.

³⁷ Ibidem, 40.

³⁸ Higgins, *Stanvac in Indonesia*, 42.

Conclusie

Gedurende de twintigste eeuw moest het bedrijf samenwerken met de Nederlandse regering, later met de tijdelijke revolutionaire regering van het als onafhankelijk uitgeroepen Indonesië, en nog later met een nieuwe regering van de RI na de verkiezingen. Een gebrek aan expertise aan de kant van deze nieuwe regering heeft voor problemen gezorgd; vaak moest een probleem worden gesimplificeerd voordat het kon worden besproken. Het was voor Stanvac moeilijk om te communiceren met de Indonesische regering, vooral door hun soms tegengestelde belangen. Toch hadden politiek en industrie elkaar nodig. Dit beseftte Stanvac en het stak dus veel tijd in 'politieke betrekkingen'. Deze besprekingen leverden in 1954 op dat Stanvac mocht blijven als het zou investeren in het bedrijf en zou Indonesianiseren.

Hoofdstuk 2: Indonesianisati op de werkvloer

De relatie tussen Stanvac en haar werknemers

Het proces van Indonesianisati had niet alleen grote consequenties voor het bedrijf zelf, het speelde ook een rol in de bedrijfscultuur van Stanvac en in de relatie tussen het bedrijf en haar werknemers. Stanvac voerde niet alleen een geraffineerd beleid richting de politiek, het voerde ook een personeelsbeleid. Veel Indonesische werknemers wantrouwden buitenlandse bedrijven, net zoals de regering. Het personeelsrelatiedepartement heeft daarom veel moeite gedaan om een positief beeld te schetsen van Stanvac. Er werden blaadjes en informatieboekjes verspreid onder werknemers en omwonenden, met wervende teksten zoals deze:

‘This is the story of S.V.P.M. the progressive, friendly company that prefers only happy and industrious employees to assist in its Petroleum enterprise.’

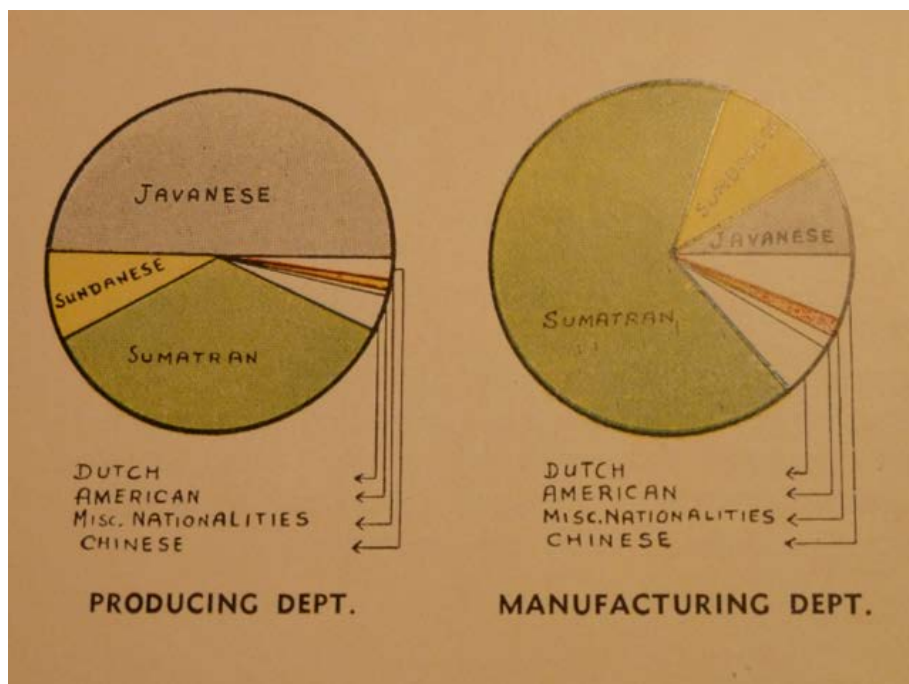
Dit staat op de eerste pagina van een informatieboekje over Stanvac uit 1949. Het is een duidelijk voorbeeld van het gevoel dat SVPM uit wil stralen naar hun omgeving: wij zijn een progressief en vriendelijk bedrijf met vrolijke en vlijtige werknemers.³⁹ Of dit inderdaad zo was, zal worden onderzocht in dit hoofdstuk, waarin de relatie tussen Stanvac en haar werknemers centraal staat. Stanvac’s personeelsbeleid zal ik onderzoeken door te kijken naar personeelsblaadjes en informatieboekjes uit de jaren ’50 en ’60. Aan de hand van deze bronnen onderzoek ik de relatie tussen werknemer en werkgever, met het doel uit te vinden waar het proces van Indonesianisati terug te vinden was op de werkvloer. En wat waren de gevolgen van dit proces? Om hier een antwoord op te kunnen geven is het eerst nodig om de werknemers van SVPM te introduceren. Omdat Indonesische werknemers en expats zich op een andere manier verhielden tot het Indonesianisatieproces zal ik deze groepen eerst apart introduceren.

2.1 Expats en Indonesisch personeel

Stanvac had veel medewerkers in dienst. Ten tijde van de studie in 1957 waren er bijna 12.700 werknemers werkzaam in Indonesië. Uit het plaatje hieronder blijkt dat het overgrote deel van deze werknemers Indonesiërs waren uit Java en Sumatra. Verder werkten er Soedanese (volk uit West-Java), Nederlandse, Chinese en Amerikaanse werknemers.⁴⁰

39 S.V.P.M. STANVAC Indonesia, Published by the Employee Relations Department of the Standard-Vacuum Petroleum Mij. Sungei Gerong, February, 1949, printed by SVPM Djakarta (Leiden, KITLV)

40 S.V.P.M., 22.

Personeel werkzaam voor Stanvac in 1949. Bron: S.V.P.M. informatieboekje

Deze groepen worden ook vertegenwoordigd op de verschillende scholen van Stanvac. Er waren aparte Indonesische, Chinese, Europese en Amerikaanse scholen voor de kinderen van het personeel.⁴¹

Na de revolutie had Stanvac moeite om de relatie met haar Indonesische personeel te stabiliseren. Werknemers waren vaak nationalistisch en verenigden zich in vakbonden. Deze vakbonden waren communistisch of nationalistisch van aard en dus erg politiek gekleurd. Politiek had mede hierdoor een grote invloed op de relatie tussen werknemer en werkgever.⁴²

Na 'merdeka' of onafhankelijkheid verwachtten veel Indonesiërs meteen een hogere levensstandaard. Toen die verbetering uitbleef was dit voor velen een grote teleurstelling. Sommige werknemers hadden net als de regering moeite met het buitenlandse bedrijf Stanvac. Er was sprake van een gevoel van wantrouwen jegens buitenlandse bedrijven, vanuit het idee dat het oude kolonialisme vervangen werd door economisch imperialisme. Ze eisten een hoger loon en gelijke verdeling van de lonen. Stanvac wilde dit niet, het betaalde haar medewerkers naar opleiding en eventueel ook naar expat-status. Wel betaalde Stanvac de Indonesische werknemers een relatief hoog loon en probeerde het ook om de lonen langzaam te laten stijgen. Het leek erop dat het bedrijf het vrij goed deed; er waren relatief weinig stakingen en er werd een relatief hoog loon gegeven aan alle medewerkers.⁴³

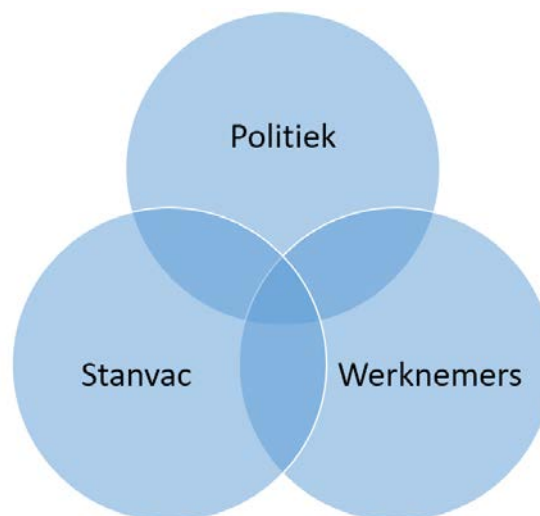
⁴¹ S.V.P.M., 25

⁴² Higgins, *Stanvac in Indonesia*, 46 en 47.

⁴³ Ibidem, 47.

Voor de Indonesische medewerkers van Stanvac was de vakbond SOBSI belangrijk. Het werd gesponsord door de PKI, de communistische partij. Zo'n 8.000 medewerkers van Stanvac waren lid van de petroleum industrie vakbond die hieronder viel: PERBUM. Voor medewerkers die zich wilden verenigen in een minder politiek gekleurde vakbond was er de KBSI, die zich had afgesplitst van PERBUM toen die communistisch werd. De KBSI was minder politiek gekleurd en kwam vooral op voor de laag opgeleide en ongeschoolde werknemers. Het had banden met SKBM, dat vooral opkwam voor hoger opgeleide werknemers.⁴⁴ Na heftige stakingen in 1950, waar SOBSI ook een rol had gespeeld, werd staken verboden. Dit was in 1957 nog steeds het geval.⁴⁵

Als één van deze vakbonden in discussie ging met Stanvac, vaak na een staking of een andere vorm van onrust, werd de discussie al snel driekoppig: de regering of lokale politiek bemoeide zich vaak met een probleem tussen werkgever en werknemer. Vaak riepen werknemers via hun vakbond de hulp in van de politiek. De lokale of nationale politiek bemoeide zich vervolgens met de situatie, omdat ze olie en de daarbij horende conflicten zagen als problemen van nationaal belang.

Bij conflicten op het werk speelde politiek vaak een rol, de discussie werd al snel ‘driekoppig’.

De andere groep medewerkers bestond uit expats, al werd deze groep toen nog niet zo genoemd.⁴⁶ Binnen deze groep vielen alle buitenlandse medewerkers die vaak met gezin en al naar Indonesië

⁴⁴ Higgins, *Stanvac in Indonesia*, 49.

⁴⁵ Ibidem, 51.

⁴⁶ Interview meneer Maarten Bootsma, telefonisch gesprek, opgenomen 5 januari 2013.

verhuisden om daar een tijd te werken. Veel van deze expats trokken naar Sungei Gerong, waar de grote raffinaderij van SVPM stond. De meeste expats waren afkomstig uit de VS en Nederland.

Deze groep overzeese werknemers kan als expat-groep worden gekarakteriseerd. Expat betekent letterlijk uit het Latijn: buiten het vaderland. Binnen het 'international human resource management' worden expats tegenwoordig als volgt gedefinieerd: mensen die een internationale taak aannemen voor zijn of haar huidige werkgever. Om het aantrekkelijk te maken om naar het buitenland te verhuizen worden er hogere salarissen aangeboden, en een vergoeding voor de verhuizing en de kosten om in het buitenland te leven. Men krijgt allerlei voordelen aangeboden, zoals een verhuisvergoeding, reiskosten, verzekeringen, levenskostenvergoeding, een huis, vergoedingen voor schoolgeld van de kinderen en de mogelijkheid om familie thuis te bezoeken.⁴⁷ Op deze manier probeert een bedrijf het leven dat deze werknemer in het eigen land had kunnen hebben te compenseren.⁴⁸ Ook probeert het iets extra's te bieden om werken in het buitenland aantrekkelijker te maken dan werken in het vaderland. Vanuit het idee dat de werknemer het zwaarder heeft in het buitenland, een idee dat Fechter in 'Expats in Indonesia' een 'hardship ideology' noemt, wordt de vaak bovengemiddelde welstand van de expat-gemeenschap in een land gelegitimeerd. Dit idee verklaart waarom het als logisch wordt gezien dat expats een beter leven hebben in het land waar ze tijdelijk werken dan de burgers van dat land: expats hebben het zwaarder omdat ze hun leven in hun eigen land achter hebben gelaten.⁴⁹

Doordat expats er vaak een luxe levensstijl op na kunnen houden is er soms sprake van jaloezie jegens deze groep. De term expat heeft en had vaak een negatieve connotatie, stelt Fechter. De link tussen koloniaal en expat wordt vaak gelegd, vooral als het gaat over de laatste koloniale jaren van een land.⁵⁰ Dit heeft onder andere te maken met de stijl van leven die veel expats er op na kunnen houden door hun relatief hoge salaris. Die is qua luxe vergelijkbaar met die van functionarissen die in de koloniale tijd in een kolonie kwamen werken.⁵¹

Expats moesten dus worden aangetrokken door het bedrijf en dit kon alleen door hen een loon te bieden dat veel hoger was dan dat van hun Indonesische collega's. Dit gebeurde ook bij Stanvac: expats verdienden vaak het dubbele van een gemiddeld Indonesisch loon. Het salaris werd gebaseerd op een 40-urige werkweek, bij overwerken werd anderhalf keer het uurloon betaald, en op zon- en feestdagen het dubbele. Hiernaast kregen expats een vergoeding voor levenskosten en een bijdrage voor de mensen die afhankelijk waren van de werknemer, meestal zijn vrouw en kinderen. Ook werd een deel van het loon uitbetaald in de valuta van het land van

47 Fechter, *Transnational lives*, 2.

48 Ibidem, 3.

49 Ibidem, 4.

50 Zo ook in Evelina Marina Jolanda Maria Buchheim, *Passie en missie : huwelijken van Europeanen in Nederlands-Indië en Indonesië 1920-1958*, (Proefschrift Universiteit van Amsterdam 2008), 8.

51 Fechter, *Transnational lives*, 2.

herkomst. Hier waren de Indonesische vakbonden het niet mee eens, ze vonden dit oneerlijk en wilden het verschil in salaris tussen expats en Indonesiërs verkleinen. Ook protesteerden zij tegen het lange verlof dat expats kregen: zij mochten eens in de 6 jaar 45 dagen met betaald verlof om een bezoek te brengen aan het moederland. Veelal gingen expats zelfs vaker met verlof; mijn grootouders gingen eens in de drie jaar naar Nederland. De vakbonden kregen het in 1954 voor elkaar om dit lange verlof niet alleen voor buitenlandse, maar voor alle werknemers te garanderen.⁵²

Om als Nederlander of Amerikaan naar Indonesië te vetrekken, vaak met een jong gezin, was een hele stap. Om het leven in Sungei Gerong zo gemakkelijk mogelijk te maken, kregen expats niet alleen een hoog inkomen en een levenskostenvergoeding, maar konden ze ook gebruik maken van allerlei voorzieningen zoals die van het ziekenhuis. Toen het moeilijk was om aan eten en kleding te komen in 1948-1949 zorgde Stanvac hiervoor, en in de jaren '50 werden goederen tegen een gereduceerde prijs verkocht in Stanvac-winkels. Dit was voordelig voor expats, ook omdat er sprake was van inflatie die in de Stanvac-winkels werd opgevangen door het bedrijf.⁵³

Eén van deze expats was mijn opa, Kees Wester. Vlak na zijn huwelijk met Trees Wester-Molle op 3 november 1949 vertrok hij naar Sungei Gerong om als boekhouder te werken voor SVPM.⁵⁴ Het eerste halfjaar woonde hij in een klein onderkomen, en toen hij een huisje toegewezen had gekregen en dat enigszins was ingericht, kwam Trees Wester over. De bootreis duurde drie weken; zo lang dat een brief per vliegtuig eerder aankwam. In een brief aan zijn schoonzoon vertelt Frans Molle, de vader van Trees, over het afscheid met Trees en wenst hij hen veel succes:

‘Trees is inmiddels vertrokken. Het afscheid viel niet mee hoewel zij zich kranig gehouden heeft. Ik ga immers naar mijn KEES en die mag ik toch niet langer laten wachten (...) bericht hebben wij nog niet van Trees gehad, ik denk dat op het ogenblik in de Middellandsche zee vaart. Wij verwachten het eerste bericht van haar uit Port Said, wij zijn razend nieuwsgierig hoe ze het maakt (...) binnen enkele dagen kun je lieve Trees van de boot halen (...) ALS ZE GOED IS AANGEKOMEN STUUR DAN ZOO MOGELIJK EEN TELEGRAM BIJ VOORBAAT ONZE DANK (...) we wenschen jelui een lang en gelukkig zamenzijn en hopen dat wij jelui over 3,5 jaar weer voor eenige tijd in ons midden te zien’⁵⁵

Enmaal aangekomen in Sungei Gerong begonnen Trees en Kees, beiden 26, aan hun Indonesië-avontuur. Ze hadden beiden al het één en ander geleerd over Indonesië, waaronder wat van de

⁵² Higgins, *Stanvac in Indonesia*, 54.

⁵³ *Ibidem*, 53.

⁵⁴ Intentie van trouwen 1949, en brief Frans Wester aan Kees Wester.

⁵⁵ Brief van Frans Molle te 's Graveshage aan Kees Wester te Sungei Gerong, getekend 5 mei 1950.

Indonesische taal, wat voor Kees handig was op het werk en voor Trees met het communiceren met de kokkin en de huishoudster die bij hen inwoonden. Kees verdiende een goed salaris en beiden genoten van hun expat-bestaan.

2.2 Stanvac Indonesianiseert

Van 1948 tot 1963 is er veel veranderd en verbeterd voor Stanvac en haar medewerkers, en het bedrijf had toegezegd om te Indonesianiseren en te investeren. Aan de investeringseis werd voldaan: in 1954 beloofde Stanvac om in de periode 1955-1958 70 tot 80 miljoen dollar te investeren.⁵⁶ Ook het Indonesianisatieproces moest worden gestimuleerd. Hoe zorgde Stanvac ervoor dat er aan deze eis werd voldaan? En welke invloed had dit proces op de Indonesische en expats werknemers? Hierbij zal ik het blad *Panorama* gebruiken ter illustratie. *Panorama* was een blad van personeelszaken, en had als doel om Sungei Gerong van laagdrempelige informatie te voorzien. Het werd uitgegeven in het Engels en het Bahasa Indonesia. In het KITLV zijn jaargang '56 en '57 bewaard gebleven. Uit dit blad zijn talloze voorbeelden te halen van het leven op Sungei Gerong in de jaren '50.

Stanvac zorgde voor allerlei voorzieningen voor haar werknemers. Volgens Higgins kwam dit voort uit paternalisme: Indonesiërs verwachtten van Stanvac dat er voor hen zou worden gezorgd.⁵⁷ Tegenstrijdig genoeg protesteerden de vakbonden niet alleen tegen buitenlandse bedrijven, ze protesteerden ook als die bedrijven niet voldoende in voorzieningen voorzagen, of als bedrijven over wilden gaan van bedrijfsscholen en wasserettes naar lokale al bestaande voorzieningen. Dat het bedrijf voor haar werknemers moest zorgen was gebaseerd op oude tradities waarin paternalisme belangrijk was: veel mensen in een kampong hadden bijvoorbeeld een 'bapak' of vaderfiguur die voor hem of haar zorgde in geval van nood.⁵⁸

In Stanvacs geval was het ook noodzakelijk om wat voorzieningen te bieden: het bedrijf wilde namelijk dat haar werknemers vlakbij de raffinaderij woonden, en hier moesten daarom huizen en andere voorzieningen worden gebouwd. Deze voorzieningen waren in eerste instantie voor expats bedoeld, om het zo aantrekkelijker te maken om bij Stanvac te komen werken.⁵⁹ Later werden deze voorzieningen, ook het wonen op het Stanvac-terrein, beschikbaar voor Indonesische werknemers. Daarom leken de voorzieningen die Stanvac regelde wel enigszins op het oude bapakisme; het bedrijf probeerde goed voor haar werknemers te zorgen op een manier die in Indonesië al lang bekend was. Door deze voorzieningen was het niet alleen voor expats aantrekkelijker om voor het bedrijf te werken, maar ook voor Indonesisch personeel.

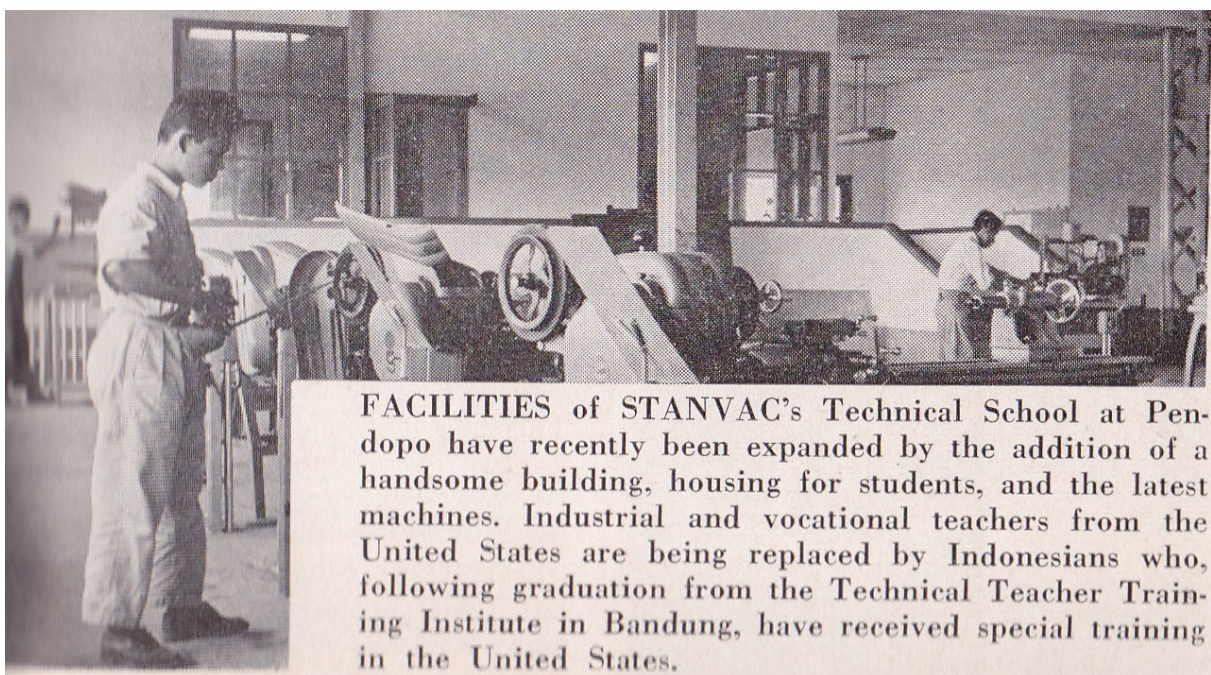
⁵⁶ Higgins, *Stanvac in Indonesia*, 100.

⁵⁷ *Ibidem*, 55.

⁵⁸ College OZSIII 'van kolonie tot staat', Remco Raben

⁵⁹ Fechter, *Transnational lives*, 2.

Het lijkt erop dat de voorzieningen die SVPM bood deels bij konden dragen aan het proces van Indonesianisatie doordat het Indonesisch personeel aantrok, en het hen mogelijkheden gaf om hogere posities te gaan bekleden binnen het bedrijf. Een goed voorbeeld hiervan is de scholing die SVPM haar medewerkers en gezin bood. Op deze manier konden Indonesiërs binnen het bedrijf worden opgeleid, waardoor ze betere kansen kregen op een hogere positie. Toen Stanvac na de oorlog weer opstartte, was het gemiddelde opleidingsniveau van Indonesiërs vrij laag. Meer dan de helft van de bevolking kon niet lezen en schrijven. Daarom besloot Stanvac om lagere scholen en middelbaar onderwijs te organiseren voor de kinderen van haar werknemers, zodat zij later kans konden maken op een goede baan.⁶⁰

Stanvac's Technical School 1957 (Higgins p 54)

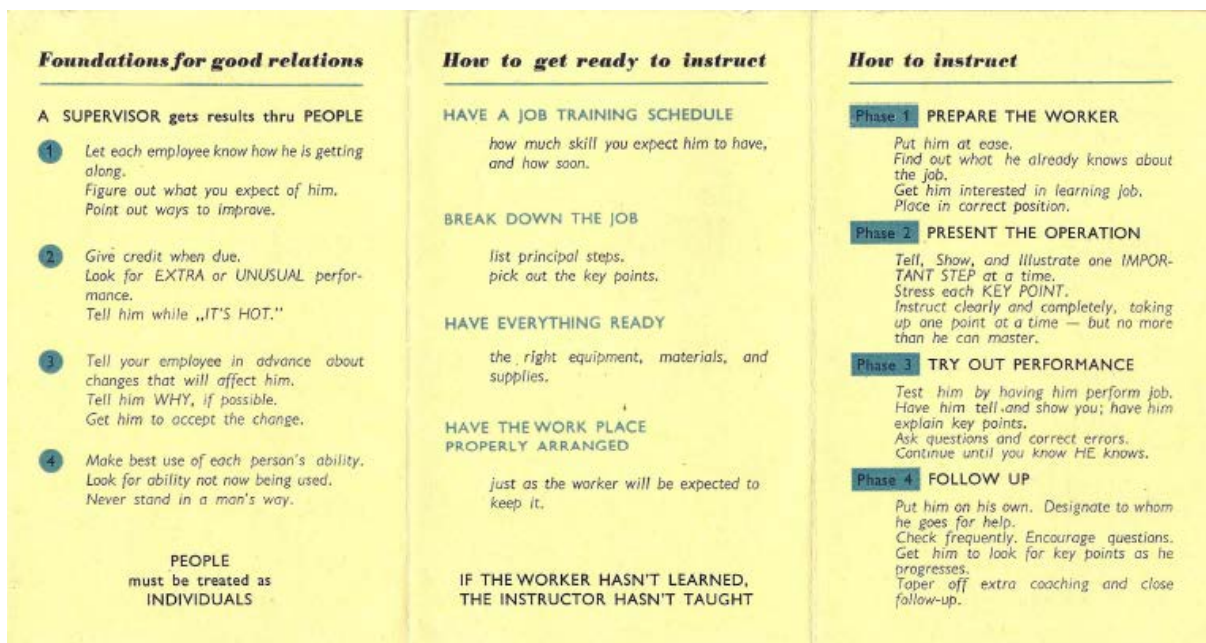
Ook de medewerkers van Stanvac werden opgeleid. Er werden lessen gegeven in lezen en schrijven in het Indonesisch en Engels, typen, management training en lessen om op hetzelfde niveau te komen als de basisschool. Tussen 1948 en 1957 hebben meer dan 2.000 medewerkers zo'n werkgerelateerde opleiding gevolgd. Dit lijkt veel, maar op de 12.700 werknemers die in 1957 werkzaam waren is was dit een minderheid van zo'n 16 procent. Dit kwam volgens Stanvac omdat een groot deel van het personeel niet voldoende vooropleiding had gehad voor deze cursussen. Deze medewerkers kregen behalve instructies over hun werk ook 100 uur les in basiskennis in werktijd. Hierna konden ze ervoor kiezen om in eigen tijd verder te gaan met

⁶⁰ Higgins, *Stanvac in Indonesia*, 80.

andere opleidingen.⁶¹ In januari 1957 kondigt SVPM's general manager R.J. Bard aan dat in dat jaar:

“Inauguration of the company Adult Education Program will be one of the most significant new steps in this direction. No employee who wishes to share the benefits and opportunities of the modern world of the future should allow illiteracy or lack of basic education to stand in his way (...) 1957 will also be an important year for our other training activities. On the one hand, specific programs to train particular individuals for certain positions will be emphasized, while, at the same time, generalized training will also be stepped up.”⁶²

Er werd dus een duidelijk personeelsbeleid gevoerd qua opleidingen: een medewerker was idealiter niet alleen goed geïnstrueerd over zijn taak, maar werkte ook aan zijn algemene kennis en opleidingniveau, zodat hij op zijn best zou kunnen werken. Ook over de werkinstructies is een beleid opgesteld, besproken op een bijeenkomst van Stanvac, waar Kees Wester waarschijnlijk bij aanwezig was. In mijn familiearchief vond ik namelijk het volgende kartonnetje waarop nog eens kort wordt samengevat hoe een leidinggevende een nieuwe medewerker in moest werken:

63

Hieruit blijkt het beleid van Stanvac in het opleiden van personeel. Er moest voor worden gezorgd dat elke werknemer de kans kreeg om zich verder te ontwikkelen. De leidinggevende werd

61 Higgins, *Stanvac in Indonesia*, 81.

62 *Panorama* januari 1957 p2.

63 Familiearchief Wester, de cursus en dit kaartje is ook bekend bij meneer Bootsma (interview)

gevraagd om uit te kijken naar talent, of te ontplooiën capaciteiten. Stanvac hoopte dat als de werknemer met respect werd behandeld, als een individu, dit stimulerend werkte voor het functioneren van de werknemer. Het lijkt erop dat Stanvac serieuze pogingen ondernam om ervoor te zorgen dat er echt 'only happy and industrious employees' aan het werk waren. Dat werknemers kansen kregen om zich verder te ontwikkelen blijkt uit het artikel 'Five new freshman' in Panorama.

Five new freshmen, Panorama february 1957

Deze vijf jongemannen waren werkzaam bij Stanvac en begonnen in september '57 aan een studie in Amerika. Helemaal links is meneer Thio Mo An te zien, van de 'Producing Department'. Hij ging chemical engineering studeren aan de Kansas State University. Daarvoor had hij scheikunde gestudeerd aan de Universiteit van Indonesië. Voor hij vertrok voor zijn studie in de VS was hij 'District Supervisor' in Pendopo. Op de foto naast hem staat Wishnu Wardhana Wuriyaputra, een 'petroleum engineering' leerling uit Pendopo die naar Amerika's oliehoofdstad Tulsa, Oklahoma vertrok om hier petroleum engineering te studeren. Hij was toen 26 jaar, en had er al een studie aan de universiteit van Surabaya op zitten. In het midden is meneer Mohamad Rislán Kori te zien, ook van de raffinaderijafdeling. Hij was als enige in de omgeving Palembang geboren. Hij werkte vlak na de oorlog al in de olieindustrie en ging later naar medical college in Singapore, waarna hij bij Stanvac ging werken. Hier leerde hij verder aan Stanvac's Training School in Djakarta, en later bij 'Engels voor gevorderden' in Sungei Gerong. Op de foto ernaast zie je meneer Ph. Lasut van de raffinaderijafdeling: hij ging 'chemical engineering' studeren in Austin, Texas. Hiervoor werkte hij in het laboratorium, waar hij een training had gevolgd om analist te worden. De jongeman helemaal links, Meneer R. Sudhijarto werkte bij de 'exploration department', kwam uit Zuid-Sumatra, had zijn middelbare school in Jogjakarta gevolgd en kwam erna terug naar Sumatra om er als Geophysical Trainee aan de slag te gaan bij SVPM. Het jaar erna mocht hij

twee jaar geologie gaan studeren aan de Universiteit van Indonesië. In 1957 vertrok hij naar de Universiteit van Texas.⁶⁴ Uit dit artikel blijkt dat talent inderdaad mogelijkheden kreeg om zich te ontwikkelen, grotendeels gesponsord door het bedrijf. Ook blijkt dat een deel van deze jonge mannen al vrij hoge functies bekleedden, zoals de ‘district supervisor’ van Pendopo. Stanvac zorgde er met een studiebeurs voor dat deze vijf Indonesische jongemannen na hun terugkomst uit Amerika verder zouden kunnen groeien binnen het bedrijf.

Stanvac leverde ook andere voorzieningen die het mogelijk maakten om carrière te maken. Voorbeelden hiervan zijn het goede salaris, met toelage om te voorzien in levenskosten, behuizing, en gezondheidszorg. Veel jonge werknemers konden er zo gerust op zijn dat ze naast hun werkende leven een gezinsleven konden beginnen op Sungei Gerong. Dit gold ook voor mijn grootouders. Vlakbij hun huis op Sungei Gerong was een ziekenhuisje aanwezig. Het was niet erg groot, maar was voor de Indonesische standaard van die tijd erg goed. Trees Wester was blij met deze voorziening; ze is er vier keer bevallen, van Ad (1951), Marijke (1955), Frank (1952) en Paul (1957).

Van links naar rechts: Ad, Marijke en Frank Wester met baby Paul op schoot. ⁶⁵

In het ziekenhuis kon men röntgenfoto's maken om te zien of iemand tuberculose had.⁶⁶ Buiten het ziekenhuis zorgde SVPM voor vaccinaties tegen onder andere tyfus, en spoot het insecticiden onder andere tegen de malariamug. Ze gebruikten hiervoor DDT, een middel dat goed helpt tegen

⁶⁴ Panorama, februari 1957, p 13.

⁶⁵ Familiearchief Wester.

⁶⁶ Higgins, *Stanvac in Indonesia*, 83.

malaria maar erg slecht is voor het milieu en bij overmatig gebruik ook slecht is voor de mens. In een SVPM informatieboekje staat dit middel trots genoemd onder het kopje gezondheid. Het gevaar van DDT was toentertijd nog niet bekend.⁶⁷ In het ziekenhuis werkten expats, waaronder een gynaecoloog en een dermatoloog, en de schoonzus van mevrouw Walter-Killian, geïnterviewde voor dit onderzoek, die hier verpleegster was. Er waren ook wel Indonesiërs aan het werk, al hadden die volgens mevrouw Walter-Killian vaak een lagere functie dan de expats. Hier is de druk bezochte Palembang Stanvac Polikliniek te zien, waar een artikel over werd geschreven in Panorama⁶⁸:

Polikliniek Stanvac in Palembang, januari 1957

Ook voor een huis of een woontoelage werd door SVPM gezorgd. In Sungei Gerong was in de beginjaren nog geen behuizing, dat was er alleen aan de andere kant van de Musi, in Palembang. Omdat het oversteken van de Musi veel tijd kostte besloot het bedrijf om een heel nieuw terrein te creëren met huizen en voorzieningen, vlakbij de raffinaderij. Dit was ook nodig omdat er in Palembang woningnood was. Naast de door Stanvac gebouwde huizen bestond er de mogelijkheid om geld te lenen om je eigen huis te bouwen. Hiervan werd echter weinig gebruik gemaakt. Ondanks de relatief lage kosten was het voor veel Indonesische werknemers erg duur. Ook moesten ze dan een groot deel van hun inkomen sparen, wat niet vaak gebeurde. Voor alle Amerikaanse en Europese medewerkers en voor 75 procent van het senior Indonesische personeel

⁶⁷ S.V.P.M., 30.

⁶⁸ *Panorama* januari 1957, 7.

werd gezorgd voor een huis. De rest van het Indonesische personeel zorgde zelf voor accommodatie in de buurt, zij kregen een toelage om de kosten te dekken.⁶⁹

Toen de studie werd geschreven in 1957 woonden Kees en Trees Wester met hun vier kinderen op Kampung Bali, een nieuw gedeelte dat volgens de studie door de middeninkomens werd bewoond. De beschrijving klopt met de oude en recente foto's van het huisje waarin mijn grootouders met mijn vader, ooms en tante hebben gewoond:

'There are 362 new duplex and four-unit concrete houses, nearly identical in design, ranged in straight rows on either side of well-maintained streets. This development, occupied mainly by Indonesian employees in the middle-income brackets, had much the same virtues and drawbacks as a white-collar suburban development in the United States. The houses are neat, clean, and well built, with water-tight roofs and basic utilities that actually work. Many top-income families in Djakarta would envy the residents of Kampong Bali their 24-hour-a-day showers and their unfailing supply of electricity'⁷⁰

Er werden ook door de werknemers zelf huizen gebouwd, onder andere in Mariana Village.⁷¹ Interessant aan de beschrijving van Kampung Bali is overigens dat het uitdrukkelijk wordt genoemd dat er Indonesische werknemers woonden. Hieruit blijkt dat ook voor een deel van hen inderdaad accommodatie werd geregeld.

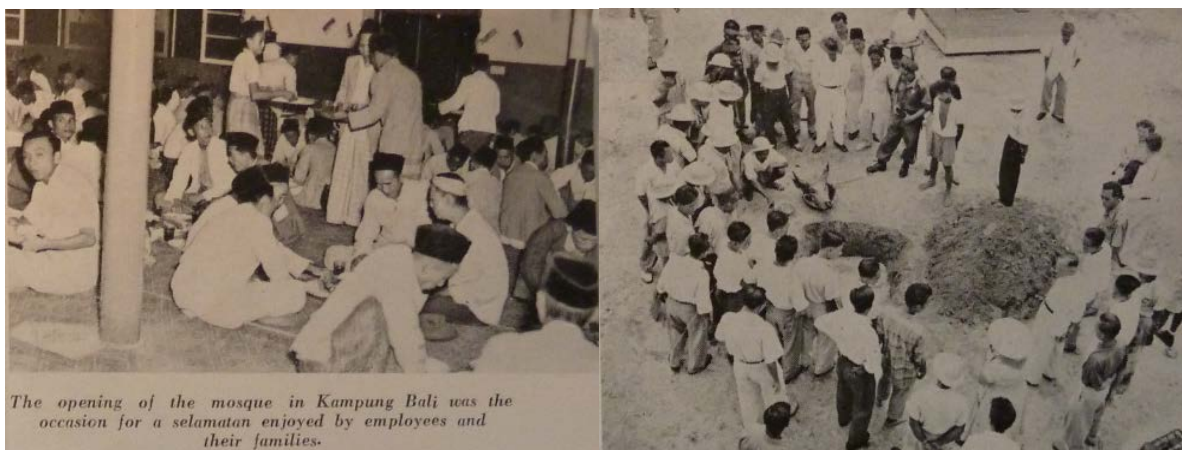
Stanvac zorgde dat Indonesische tradities net als Nederlandse en Amerikaanse tradities ruimte kregen op de werkvloer. Werknemers kregen bijvoorbeeld vlak voor het Suikerfeest een extraatje uitbetaald, dat goed van pas kwam bij het boodschappen doen en het kopen van cadeaus voor familie. Een andere traditie kan meneer Maarten Bootsma, indertijd werkzaam op het laboratorium van Sungei Gerong, zich nog goed herinneren: de selamatan. Dit is een Indonesische traditie waarbij een ceremonie wordt gehouden bij een grote gebeurtenis. Dit gebeurde ook in Sungei Gerong, bijvoorbeeld bij de opening van de Moskee of een nieuw onderdeel van de raffinaderij. Hierover werd in *Panorama* geschreven:

Selamatans have often accompanied the major events – both mechanical and human – in SVPM's history. The construction and start-up of major equipment, the opening of housing units and other employee facilities, as well as promotions, retirements, farewells, marriages and deaths of individual employees – all have been marked by that very durable Indonesian tradition – the “selamatan”.

⁶⁹ Higgins, *Stanvac in Indonesia*, 89.

⁷⁰ Ibidem, 85.

⁷¹ Ibidem, 85.

Links een selamatan in de moskee. Onderschrift rechterfoto: ‘When the Reformer Stabilizer No. 3 started-up in December 1955, the traditional ceremony of burying a buffalo head was performed.’⁷²

Stanvac zorgde dus voor allerlei voorzieningen, waardoor Indonesianisatie werd gestimuleerd. Was er op de werkvloer zelf nou wat te merken van de Indonesianisatie? Meneer Bootsma werkte van 1951 tot 1958 bij de technical service, op het laboratorium van Sungei Gerong. Daar werkten Amerikaanse ingenieurs aan wetenschappelijke vernieuwingen. Hier werkte hij samen met Indonesiërs, die hij opleidde. Dit waren vaak studenten van de universiteit van Bandung. Op mijn vraag wat voor functie deze jonge Indonesiërs hadden in het lab antwoordt meneer Bootsma: ‘Dat zou je nu stagiaires noemen’⁷³. Hij gaf hen zogenaamde ‘training on the job’: ‘De training die ik daar gaf was meer instructie. En dat deed ik dan meestal met iemand die uit Noord-Sumatra kwam. Dat waren pientere mensen. Hij was een supervisor, die kende Engels. Hij ging het dan weer aan zijn mensen vertellen. Dat waren allerlei soorten mensen van Java, van Sumatra, je wilt niet weten hoeveel volken er wel niet zijn en hoeveel talen er wel niet zijn.’ Het laboratoriumwerk op Sungei Gerong leerde men al doende. De verschillende bestanddelen uit de opgeboorde olie werden onderzocht. Meneer Bootsma legt uit: ‘Er zijn verschillende soorten olie, de één is heel zwaar en de ander is heel licht. Je had daar bijvoorbeeld het Lirik-veld. Dat was hele dikke ruwe olie. Die was zelfs bij de temperatuur daar niet vloeibaar. En dan wil je graag weten wat zijn nou de bestanddelen, zitten daar veel benzinefractie in, petroleumfractie in of gas, hoeveel propaan, butaan, noem maar op. Daar hebben ze een hele testmethode voor. En dan kon je dus precies identificeren wat je uit die olie kon halen met de weg van destillatie. Je ging onderdelen scheiden, dan ga je ze namelijk koken. Als eerste komt er methaan uit, en als laatste de zware stookolie. Dat werk deed ik met die mensen samen, hoe ze dat nu moesten doen en wat een goede methode was, hoe ze het schriftelijk moesten verwerken, een rapportje maken. Dat was on the job training, hè, van dag tot dag. Dat moest je ter plekke ontwikkelen met die mensen.’

⁷² *Panorama*, december 1956, 14.

⁷³ Interview meneer Maarten Bootsma, telefonisch gesprek, 29 december 2012

Meneer Bootsma had een achtergrond in de chemische techniek, en kon daardoor veel kennis overdragen aan de jonge Indonesiërs op het lab. Dit werd gestimuleerd door Stanvac. Ook stimuleerde het bedrijf jonge getalenteerde studenten om bij Stanvac te komen werken, ze werden uitgenodigd om eens te komen kijken. Meneer Bootsma vertelt: 'Ik heb wel eens mensen gehad die ik rondgeleid heb (...), dat waren studenten (...). Dat waren pientere jongens, en die wilden ze dus hebben hè. En die heb ik dus wel geholpen die zijn er een poos geweest, ook in het lab gekeken, alles verteld hoe het allemaal in elkaar zat.' Op mijn vraag of dit was om deze studenten aan te trekken bij het bedrijf antwoordt hij: 'Ja, natuurlijk! Want dat zochten ze ook. En dat vind ik ook terecht hè, ik vind ook er horen geen buitenlanders (..) Meneer Bootsma leidt bezoekers uit Bandung rond er was bijvoorbeeld een vriend van mij, die jongen deed alleen kantoormachines! Daar moet je toch geen Nederlander voor nemen, veel te duur. En er liepen daar ook timmermannen, nou, ze hebben daar genoeg timmermannen. Daar hoeft je geen Nederlander voor te hebben. In mijn opleiding en de kennis die ik daarvan heb, die hebben ze nodig! Maar je hebt geen timmerman nodig. Dus die moesten er allemaal uit.'⁷⁴

Op zijn werk ervoer meneer Bootsma hoe jonge Indonesiërs klaar werden gestoomd om hogere functies in het bedrijf op zich te nemen. Ook beredeneert hij waarom er voor werd gekozen om het talent in Indonesië goed op te leiden: iemand uit Nederland halen was vaak simpelweg te duur. Nog een goede reden voor Stanvac om in te stemmen met Indonesianisatie. Langzaam bleven alleen de noodzakelijke expats over op Sungei Gerong om kennis over te dragen aan Indonesiërs. Meneer Bootsma zat in de opleidingen, dus hij mocht blijven, vertelt hij.⁷⁵

Friday, 21 September, the last day of the excursion, was also spent in Sungei Gerong. Utilizing the lecture-look procedure again, the guests from Bandung were shown our wax plant operations, activities in the modernization area and the various laboratories. The construction work and new units going up in the modernization area seemed to be the hit attraction of the afternoon. SVPM officials for the day's tour included C. H. Jones, E. T. White, K. G. Brown, M. E. Colaris, H. C. Rieck and M. T. Bootsma. That evening representatives of the two companies gathered together with the visiting engineers-to-be for a farewell dinner at the BPM clubhouse.

⁷⁴ Interview meneer Maarten Bootsma, telefonisch gesprek, opgenomen 5 januari 2013

⁷⁵ Interview meneer Maarten Bootsma, telefonisch gesprek, opgenomen 5 januari 2013

Conclusie

Kortom, Stanvac deed pogingen om niet alleen haar expats maar ook de Indonesische werknemers goed te behandelen, door hen te voorzien van goede salarissen, accommodatie, gezondheidszorg, en educatie. Ook stond het bedrijf stil bij allerlei Indonesische tradities, en zorgde Stanvac ervoor dat er zowel kerken als moskeeën op het terrein aanwezig waren. In het blad *Panorama* komt naar voren hoe er een beleid werd gevoerd waarbij begrip werd gekweekt voor elkaars cultuur. Er wordt gerapporteerd over zowel Amerikaanse en Hollandse als Indonesische tradities en feesten.

Dit komt op mij over alsof *Panorama* duidelijk probeerde uit te stralen dat deze expats en

Indonesische werknemers

gelijkwaardig waren aan

elkaar, en dat het bedrijf

probeerde het iedereen naar

de zin te maken. Stanvac

bood Indonesische

werknemers mogelijkheden

om zich te ontwikkelen, wat

bijdroeg aan hun kansen om

hogerop te komen in het

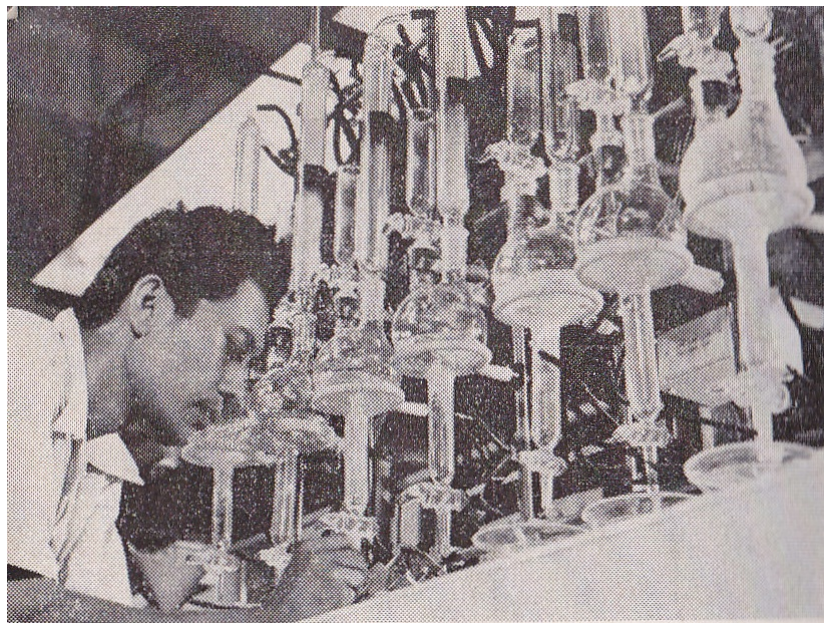
bedrijf. Ze konden cursussen

volgen en leerden 'on the

job'. Op deze manier schiep

Stanvac de voorwaarden voor

het proces van Indonesianisasi.

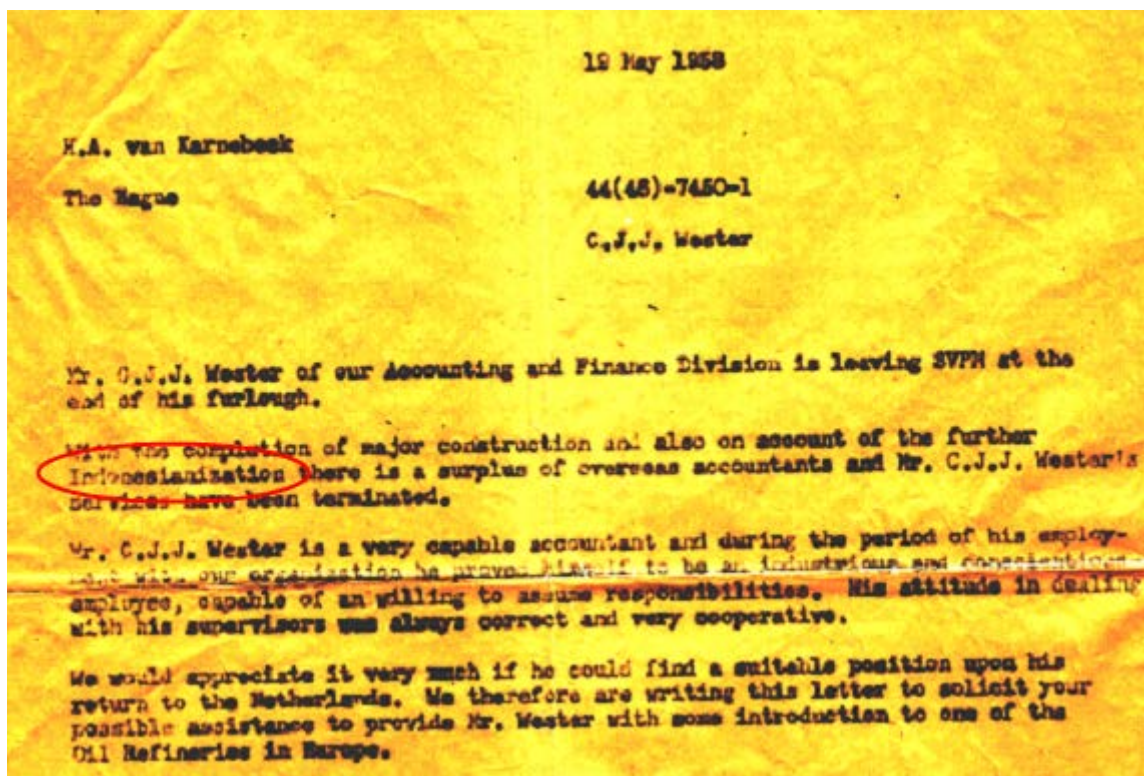
Indonesische werknemer in een Stanvac laboratorium, Higgins 1957

Hoofdstuk 3 Nederlandse eilandbewoners: leven en vertrek

De invloed van Indonesianisati op Stanvac en mijn Stanvac-familie

Stanvac schiep dus de voorwaarden voor Indonesianisati en tegen het eind van de jaren '50 was er dan ook zeker sprake van Indonesianisati van het bedrijf. De vervolgvraag die in dit hoofdstuk aan bod komt is nu: welke invloed had Indonesianisati eigenlijk op de werknemers van Stanvac en hun gezin? Voor Kees Wester betekende Indonesianisati ontslag in 1958:

'Mr. C.J.J. Wester of our Accounting and Finance Division is leaving SVPM at the end of his furlough. With the completion of major construction and also on account of the further Indonesianisation there is a surplus of overseas accountants and Mr. C.J.J. Wester's services have been terminated'⁷⁶

Kees Wester was niet meer nodig, mede doordat het bedrijf zich had verplicht tot 'further Indonesianisation', in dit geval het aannemen van Indonesiërs in de functie van boekhouder. Hieruit blijkt dat er sprake was van de simpelste vorm van Indonesianisati: er werden meer Indonesiërs aangenomen en zij kregen kansen om door te stromen naar hogere functies zoals die van boekhouder.

⁷⁶ Brief Stanvac aan Van Karnebeek Den Haag 19-5-1958

De invloed van dit proces op mijn eigen familie blijkt uit hun archief: brieven en foto's schetsen een beeld van de tijd in Sungei Gerong. Dit archief heb ik aan kunnen vullen met interviews met twee familievrienden, *Panorama* en SVPM-boekjes. In het vorige hoofdstuk is al gebleken welke invloed Indonesianisatie had op de Indonesische werknemers: Stanvac hield zich aan de belofte om hen goed op te leiden en zo promotie te laten maken. In dit hoofdstuk staat de Nederlandse gemeenschap op Sungei Gerong in de jaren '50 centraal. Wat merkten zij van Indonesianisatie? Het is niet onmogelijk dat zij bijvoorbeeld steeds meer sociaal contact gingen onderhouden met Indonesiërs, aangezien Indonesiërs vaker op hetzelfde niveau als de Nederlandse expats werkten. Nederlanders en Indonesiërs zouden elkaar bijvoorbeeld meer tegen kunnen komen op het werk of in dezelfde wijken op het terrein. Door de sociale contacten die de Nederlandse expats onderhielden te onderzoeken, met name welke contacten er met Indonesische werknemers van Stanvac bestonden, zal blijken of Indonesianisatie veel invloed had op het dagelijks leven van de Nederlandse expatgezinnen.

Ten tweede stel ik de vraag welk effect Indonesianisatie had op de Nederlandse werknemers. Zoals blijkt uit de ontslagbrief van mijn opa, moesten Nederlandse werknemers tegen het eind van de jaren '50 plaats maken voor Indonesische werknemers. In dit hoofdstuk wordt besproken hoe dit proces zich voltrok en hoe dit werd ervaren. Ook zal hier aandacht worden besteed aan het gezinsleven en sociale leven over het algemeen: hoe was het leven voor de jonge expatgezinnen op Sungei Gerong?

Twee vrienden van Kees en Trees Wester hebben me tijdens interviews veel kunnen vertellen over hun tijd in Sungei Gerong. Dat ik mevrouw Walter-Killian ken als tante José en meneer Bootsma als oom Maarten is veelzeggend: het lijkt erop dat de vrienden die mijn grootouders hebben gemaakt in hun Stanvac-tijd vrienden en zelfs Stanvac-familie zijn geworden voor het leven. Meneer Bootsma heeft mij veel kunnen vertellen over het werken en wonen op Sungei Gerong, en ook mevrouw Walter-Killian heeft veel verteld over hoe ze die tijd heeft ervaren. Haar verhalen komen overeen met die van mijn oma Trees Wester-Molle. Kees en Trees Wester zijn helaas overleden, en heb ik niet meer kunnen interviewen, maar aan hun archief heb ik veel te danken.⁷⁷

3.1 Het 'eilandleven' van Nederlandse expats op Sungei Gerong

Het leven van vrouwen op het Stanvac terrein bestond voor een heel groot deel uit het onderhouden van sociale contacten. Hier hadden ze ook veel gelegenheid toe, aangezien ze vaak een 'kokkie' en 'babu' hadden die bij het gezin inwoonden en voor het eten en de kinderen zorgden. Je zou kunnen denken dat het leven op Stanvac wat saai was voor de expatvrouwen

⁷⁷ Interview meneer Bootsma, en Interview mevrouw José Walter-Killian, 11 december 2012 te Vorden. Gesprek is opgenomen en opgeschreven.

omdat ze zodra ze getrouwd waren niet meer mochten werken, maar dit was lang niet altijd het geval. Naar Indonesië vertrekken om daar een paar jaar te blijven wonen was behoorlijk avontuurlijk, vertelt mevrouw Walter-Killian. Hoe kwam zij terecht op Sungei Gerong?

Mevrouw Walter-Killian groeide op in Malang. Jong vertrok ze naar Holland, om daar haar latere man te ontmoeten, Gé Walter. Ook hij kwam uit Indonesië, en had tijdens de Bersiap-periode als jonge jongen in een kamp gezeten. Hij kwam naar Holland rond zijn 17de. Hier mocht hij versneld HBS-B doen. Hierna ging hij naar de HTS, en slaagde er cum laude met een tien voor hogere wiskunde. Zijn ouders waren overleden, hij moest alles op studieschuld doen, in zijn eentje. Na zijn studie ging hij op zoek naar werk, al zou hij liever verder studeren in Delft om ingenieur te worden. Mevrouw Walter-Killian vertelt:

‘Maar hij moest in dienst. Dat was vroeger. Toen zei hij dat doe ik niet. Ik heb al 4 jaar in het kamp gezeten en ga niet 3 jaar weer. Toen verwezen naar Aramco, die namen HTS-ers aan.’

Dus vertrok meneer Walter naar het Malieveld in Den Haag, daar stond het Essogebouw. De portier verwees hem naar Aramco. Toen kwam hij daar in gesprek met twee directeurs, Van Karnebeek en Janssen. Ze waren laaiend enthousiast over hem, onder andere omdat hij vloeiend Indonesisch sprak. Mevrouw Walter-Killian vertelt verder:

‘Op een gegeven moment zeiden ze: we kunnen u uitstekend gebruiken, wanneer kunt u vertrekken naar Indonesië? Van mijn leven niet, zei hij, daar ga ik nooit meer naartoe! Ja maar wij zitten alleen maar in Indonesië. ‘Hadden ze hem verkeerd gestuurd, die portier. Nee dat doe ik niet. Nou meneer Walter, bekijk het maar eens rustig. Dit is uw jaarsalaris, en dit is Sumatra en u zat op Java. En ook een high cost of living waarvan je kan leven, dan kan je de rest sparen. Ga maar eens naar huis en bespreek het met uw verloofde. Die alles goed vond. Toen zijn we toch gegaan. En nooit spijt gehad. En ja, zo kan het leven gaan hè.’

Nadat het verloofde stel besloot om naar Indonesië te vertrekken, ging alles heel snel. Vlak na hun trouwen vertrok meneer Walter naar Palembang. Zijn vrouw vertrok een half jaar later. Gelukkig kon ze in de tussentijd, ‘bij gratie Gods’, blijven werken bij de KRO, op voorwaarde dat ze kon beloven dat ze niet in verwachting was.

In de tussentijd hielden ze contact via brieven. Na een half jaar stapte mevrouw Walter-Killian op de boot naar Indonesië, de reis was een hele beleving. Hier werden de eerste contacten gelegd tussen vrouwen die in hun eentje de overtocht maakten, op weg naar hun man. Helaas

bleek dat José helemaal alleen in een hut zat, de andere vrouw was niet komen opdagen. De eerste keer alleen die grote trap op om te dineren vond ze vreselijk spannend. De drie weken op de boot waren vrij hectisch voor een meisje van 21 jaar. Voor sommige vrouwen was het een rampzalige reis:

‘Ik kende een meisje van de padvinderij ook uit Haarlem. Die ging naar Java naar haar man. Vlak voor Singapore kreeg ze een telegram dat haar man was overleden. Ze moest toch doorreizen naar Jakarta, daar stond een collega op haar te wachten. Toen is er ook nog een kindje overleden. Toen ging dat kindje overboord. Bleef de boot stilstaan, het Wilhelmus wordt gezongen, en die moeder, och.’

Na drie weken kwam de boot aan in Singapore. Ondertussen had mevrouw Walter-Killian al wat kennisjes opgedaan. Samen gingen ze in een riksja. ‘Als ik daar nog aan denk word ik beschaamd van binnen. Een oude Chinees trok je dan met z’n tweeën op z’n blote voeten. Ooh wat erg. En dat was daar gewoon.’ Ineens werd alles bekend. Maleis kwam naar boven, en de mangobomen kwamen mevrouw Walter-Killian weer bekend voor. Niet zo vreemd, aangezien ze in Indonesië geboren was, maar toch was het best gek terug te zijn.⁷⁸

Links ‘laatste blik op de kade’, rechts: ook Trees Wester (links) leerde al gauw wat mensen kennen onderweg⁷⁹

⁷⁸ Interview mevr. Walter-Killian

⁷⁹ Familiearchief Wester

‘Ik zag hem daar staan en ik duwde zo alle douanes weg en ik vloog hem zo om de hals!
Ja dat doe je als je jong bent. Ze moesten wel lachen hoor. Even later kwam ik wel
terug hoor. Ja dat was een mooi tafereeltje.’

Mevrouw Walter-Killian werd gelukkig wel opgewacht door haar man. Meneer Walter was ondertussen al een beetje gewend aan zijn werk en de nieuwe omgeving. Het werk op de ‘technical department’ beviel hem goed. Hij had een grote verantwoordelijkheid, en verdiende een goed salaris waarvan hij zijn studieschuld kon aflossen. Toen hij was vertrokken, per vliegtuig, werd hij opgewacht door de werknemer die voor hem aan was gekomen op Sungei Gerong. Dat was ‘policy’. Deze traditie werd voortgezet toen hij Maarten Bootsma van de boot haalde, zo’n drie weken later. Meneer Walter-Killian bracht zijn nieuwe collega naar zijn ‘quanset-hut’, hier woonden de mannen tot er een huis voor hen beschikbaar was. Het werden goede vrienden, ondanks hun verschil in religie: de familie Walter was katholiek en Bootsma gereformeerd. Er waren dan wel aparte diensten, maar de kloof tussen mensen met een verschillende religie was er wat kleiner dan in het verzuilde Nederland. Zo speelden mensen van verschillende kerken samen een kerstspel.⁸⁰ Meneer Bootsma vertelt: ‘Op Sungei Gerong was er geen familie, je vrienden waren je familie. Met de mensen waar je overdag mee werkte vierde je ’s avonds feest.’ Toen ik hem vroeg naar de verschillen in religie binnen de vriendengroep legde hij uit dat dit er niet zoveel toe deed: ‘op Sungei Gerong was er maar één God’.⁸¹

Toen ik er later nog naar vroeg bleek dat mevrouw Walter-Killian en meneer Walter wel in een overwegend katholieke vriendengroep zaten. De meeste stellen waar ze mee omgingen hoorden bij Stanvac en waren Nederlands of Indisch, en waren vaak katholiek. Er was weinig communicatie met de mensen van Pladju. Datzelfde gold voor het contact met de Indonesiërs. Mevrouw Walter-Killian antwoordt bevestigend op mijn vraag of Sungei Gerong een soort eiland was. Het was anders dan Palembang of Pladju: ‘Het was allemaal gescheiden. En van de Indonesiërs kende ik alleen mijn eigen Indonesiërs.’⁸² Op het personeel dat bij hen in woonde na had de familie Walter-Killian vooral contact met andere expats.

Dit beeld wordt bevestigd in het proefschrift ‘Passie en Missie’ van Eveline Buchheim. Zij schrijft over een bankmedewerker die in 1948 naar Indonesië vertrok, waar hem al gauw twee zaken opvielen: de verschillende bevolkingsgroepen leefden erg gescheiden van elkaar en maatschappelijk stonden Nederlanders nog steeds hoog in aanzien. Hij bleef de ‘tuan besar’ (letterlijk grote meneer). Hij kreeg al snel een vrij hoge functie aangeboden bij de bank, en merkte dat men buiten het werk weinig omging met andere groepen. Op plaatsen waar weinig

80 Interview meneer Bootsma

81 Interview meneer Bootsma

82 Interview mevrouw Walter-Killian

buitenlanders woonden was dit anders; hier was meer contact met Indonesiërs.⁸³ Dit leek ook het geval op Sungei Gerong waar veel buitenlanders met een expatstatus aanwezig waren, zij gingen buiten het werk vooral met elkaar om en minder met de Indonesiërs. Ook meneer Bootsma ging buiten het werk om weinig om met Indonesiërs. Op zijn werk merkte hij een groot verschil tussen de oude en jonge Indonesische werknemers: ‘Ik heb wel eens een hele oude operator gehad, die durfde niet bij mij in de kamer te komen joh. En dan buigen en dan zo naar je toe komen daar voelde ik me opgelaten bij, maar zo was dat toen hè.’ Zagen sommige Indonesische werknemers u in die tijd dan als een ‘tuan besar’, een grote meneer? ‘Ja dat hadden ze wel. Ja die jongen die hadden dat niet meer maar de ouderen wel.’

De scheiding tussen Indonesiërs en expats werd vergroot doordat de Nederlandse expats vooral met andere expats in een wijk woonden. De familie Bootsma en Walter woonden op Sungei Gerong, de familie Wester woonde eerst in Palembang en later ook op het terrein. Hier hebben ze elkaar leren kennen. Toen mevrouw Walter-Killian aankwam had meneer Walter het huis alvast ingericht. ‘Het was een prefab huis, alles was bloem bloem bloem’. Ze woonden vlakbij de raffinaderij in huizen die ontzettend op elkaar leken, net zoals de nieuwe wijk voor Indonesische werknemers woonden zij in snel uit de grond gestampde betonnen huizen:

Luchtfoto Sungei Gerong, uit archief mevr. Walter-Killian

83 Buchheim, *Passie en missie*, 208.

Expats woonden naast de raffinaderij, dit was natuurlijk handig maar had ook een aantal nadelen. Soms bleek heel duidelijk hoe dicht ze bij de raffinaderij woonden. Toen de Musi in brand stond bijvoorbeeld, vertelt mevrouw Walter-Killian. Dit kwam doordat de kapitein van een Russische tanker had gedronken en niet door had dat zijn tank te vol raakte, waardoor er olie de rivier in stroomde. Op de rivier gooide een visser zijn sigaret in het water, waarna de rivier in brand vloog. ‘Toen kwam het vuur terug, naar de boot toe. De één na de andere particuliere boot vloog in brand, echt heel eng. (...) Door een wonder keerde het tij. Iedereen stond te kijken, er was net een volleybalwedstrijd bezig.’ Zo dicht bij de raffinaderij had meer nadelen: ‘Als we dan naar de soos fietsten, dan kwam je langs de ‘S-plant’. Dat stonk naar rotte eieren. Het lag eraan hoe de wind was. We hebben zoveel gassen binnengekregen, die DDT dat weet je ook wel hè. Iedere maandag kwam hij langs de hele ‘plant’. Dan wist niemand dat dat gevaarlijk was. Dus de kinderen dansten er allemaal in, in de mist. Soms ook even in de vuilnisbakken. En één keer in de drie maanden moest je je huis uit en deden ze je hele huis. Je kwam geen muskiet tegen, maar ten koste van wat?’⁸⁴ Indertijd werd er trots in een SVPM boekje gedrukt dat men met DDT spoot om malaria tegen te gaan en ook andere insecten te doden.⁸⁵

Hoe was het om daar te wonen, en hoe voelde je je dan, een expat, Nederlander, of Indonesiër? Volgens mevrouw Walter-Killian was het leven op Sungei Gerong een ‘Europees-Amerikaans gebeuren in Indonesië’. Het was heel anders dan als je in Palembang woonde. Op Sungei Gerong hoorde je bij SVPM, en had je een badge nodig om Palembang in te kunnen. Het was een expatleven, maar mevrouw Walter-Killian merkte vaak genoeg dat ze voor de buitenwereld als Hollander werd gezien. Toen ze een keer naar Palembang ging bijvoorbeeld, werd ze achtervolgd door een Chinees die haar mee wilde nemen met een vliegtuig naar China. Ze raakte hem niet kwijt en bleef winkels in en uit lopen. ‘Als Hollander toen, had je helemaal niets te zeggen. Je kon er politie aanhouden, maar die denken: bekijk het’. Uiteindelijk vond ze een bekende: ‘Godzijdank kwam ik een Hollandse dame tegen, een echte Amsterdamse, Bosman. Toen zijn we samen weg gegaan, terug naar huis’.⁸⁶

Sinds de Japanse bezetting werd de term Europeaan, dat toen een negatieve connotatie had vanwege de koloniale uit Europa, minder gebruikt in Indonesië. In plaats van als Europeaan werden Nederlanders steeds meer gezien als Nederlands. De publieke opinie had zich tegen de Nederlanders gekeerd en de publieke ruimte van Nederlanders werd ingeperkt. Het was voor Nederlandse vrouwen gevaarlijk om alleen de stad in te gaan, schrijft Eveline Buchheim in ‘Passie en Missie’. Dit zorgde er volgens haar voor dat vrouwen meer binnen bleven, en zich met elkaar en hun huishouden bezighielden. Hun gedrag kreeg steeds meer het karakter van dat van

84 Interview mevrouw Walter-Killian

85 S.V.P.M., 30.

86 Interview mevrouw Walter-Killian

expats in een vreemde omgeving.⁸⁷ Dit leek ook op te gaan voor mevrouw Walter-Killian, die alhoewel ze afkomstig is uit Indonesië, zich niet zo veilig meer voelde buiten het terrein van Stanvac en zich daarom met name bezighield met haar gezin en haar sociale leven op het terrein van de raffinaderij.

Naast een huis of een woontoelage accommodeerde SVPM allerlei vormen van entertainment en sport. Er waren toneelvoorstellingen en films te zien, er waren bibliotheken, clubhuizen, muziekkuitvoeringen, feesten en een zwembad. Behalve zwemmen kon je op Sungei Gerong voetballen, badmintonnen, roeien, tennissen, hockeyen, golfen en volleyballen.⁸⁸ Er was dus best wat te doen op het terrein, maar veel van het entertainment werd door de bewoners zelf bedacht, zoals spellen spelen bij de familie Walter thuis: ‘Als Holland-België was dan hoorde je het over de radio. Of je was een Belg of een Hollander. Als er een goal werd gemaakt moest Holland België betalen. Je kon ook wedden hè. Nou dat was heel leuk. Na afloop had ik puntmutsen gemaakt. De aalmoezenier was er ook bij, dat was een heel aardige man. Dan moest je met een puntmuts op je gezicht voetballen terwijl je bijna niets zag. Met zulke kleine dingen moest je het leuk maken.’⁸⁹

Ook qua levensmiddelen moesten de expats soms een beetje improviseren. In 1950 was de roepia met 50% gedevalueerd, er was sprake van grote inflatie. Geld werd minder waard, gelukkig was dit voor de expats niet zo’n groot probleem omdat zij een deel van hun loon uitbetaald kregen in de valuta van hun thuisland. De schaarste aan goederen was wel problematisch, al was die op veel plekken in Indonesië waarschijnlijk ernstiger dan op Sungei Gerong.⁹⁰ SVPM zorgde namelijk voor de distributie van voedsel en de andere goederen. In 1949 werd er elke maand voor 35000 mannen en hun gezin gezorgd, Stanvac distribueerde:

- 480 tons of rice
- 60 tons of sugar
- 32000 bars of laundry soap
- 45000 pints of cooking oil
- 130000 yards of textiles and piecegoods
- 120000 packages of cigarettes
- 2500 dozen cades toilet soap
- 1100 dozen tubes toothpaste
- 17000 razorblades⁹¹

⁸⁷ Buchheim, *Passie en missie*, 199.

⁸⁸ S.V.P.M., 29.

⁸⁹ Interview mevrouw Walter-Killian

⁹⁰ Buchheim, *Passie en missie*, 207.

⁹¹ S.V.P.M., 23.

Er waren ook restaurants op het terrein, maar de meeste gezinnen hadden een kokkie die naar de 'koming', een riviertje dat Sungei Gerong scheidde van Pladju, ging om daar in de kampong op de pasar (markt) inkopen te doen. Voor de meeste dingen werd dus gezorgd, maar sommige producten waren schaars. Er was bijvoorbeeld geen verse melk te krijgen, alleen 'klim'. En bijzonder vlees moest uit Bandung komen, dit bestelde mevrouw Walter-Killian waarna ze het onder bewoners distribueerde.

Pasar, Komering (foto mevrouw Walter-Killian)

De familie Walter, Bootsma en Wester hadden wel contact met hun Indonesische personeel, dat bij hen in huis woonde. De familie Bootsma had twee bediendes: 'ééntje was continu aanwezig, dat was bij je grootouders ook zo geloof ik. Ééntje die deed de was, dus mijn vrouw hoefde eigenlijk niets te doen. Tafeldekken niet, afwassen niet, niks. Ja, en die waren dus 24 uur aanwezig.' Hoe deden de bedienden dan zoal? 'Ze had een mooie kamer met een opslagkast en een mooie douche. En nou zal ik je nog wel wat leuks vertellen. In Indonesië hebben mensen een kooitje hangen met een vogeltje erin. Dat was een soort hele kleine duif was dat. Nou ik wou ook zo'n beestje hebben (...) Maar ja ik vond dat zo'n beetje benauwd dat kooitje. (...) Dus ik zeg tegen de babu, dat was al een wat oudere vrouw, nou ik zet hem lekker in die grote kooi. Nee, zegt ze, 'tidak mau', ze was helemaal van streek. Dat vogeltje moet in het hokje blijven. (...) als er dan mensen langskwamen, dan zei dat vogeltje prekoetprekoet en dan maakte ze een beweging dat het geluid naar je toe komt. En dat brengt geluk. En weet je wat er vrijdag gebeurde, dan had ze op de pasar bloemetjes gekocht. En dan gebruikte ze het water van de rijst, dat werd in de zon gezet, er werden wat bloemetjes op gedaan. En om twaalf uur werd het vogeltje gewassen. Klokslag twaalf uur. En ten slot kreeg hij van die reepjes peper in zijn bek. Maar die reepjes mochten niet met een mes gesneden worden, die

moesten gesneden worden met een draadje. Moet je nagaan hè, dan kom je echt iets Indonesisch tegen. Want verder ja, je woont gewoon in een kamp daar.’⁹²

Een deel van het sociale leven van de Nederlandse expats speelde zich af op de soos op het terrein, waar feesten werden gegeven. En op woensdag en zaterdag kon je er naar de film vertelt mevrouw Walter-Killian: ‘Alles en iedereen was gefocust op die twee filmavonden. Helga en Marjet zijn zelfs zo geboren dat oom Gé de filmavonden nog kon halen’. De rangschikking waar je ging zitten was vrij: ‘Zo kon je zomaar naast de baas van de refinery komen te zitten, die daar op zijn blote voeten met sandaaltjes naast je kwam zitten: ‘have a cigarette’’. Dit was een groot verschil met Pladju. Daar ging de film niet eerder aan dan dat de hoge baas er was. En iedereen zat op rang van zijn salaris. De sfeer was daar heel anders, vertelt mevrouw Walter-Killian. Het lijkt erop dat de sfeer op Stanvac tussen de expats relaxed, casual en gelijkwaardig was. Dit blijkt ook wel uit alle feesten die er werden gevierd, zo eens in de paar maanden was er wel een feest. Zowel Nederlandse als Amerikaanse feestdagen werden gevierd, zoals Sinterklaas, kerst met Santa Claus en Halloween.⁹³

Sinterklaas (links) en Santa Claus (rechts) op Sungei Gerong

Als er eens niets te doen was op Sungei Gerong dan ging men naar Pladju met de veerboot om er kroketten te eten. Pladju was van Shell, hier woonden veel Nederlanders. Gek genoeg leek er weinig contact met hen te zijn, vertelt Walter-Killian. Meneer Bootsma had wel wat vrienden in Pladju, waar hij soms feest ging vieren op de soos. Bij Shell moest iedereen dan netjes gekleed, en kon het feest er, net als de film, pas beginnen als de directeur en zijn vrouw hun entree hadden gemaakt.⁹⁴ Ook mevrouw Walter-Killian vierde feest, maar dan toch vooral op Sungei Gerong.

⁹² Interview meneer Bootsma

⁹³ interview mevrouw Walter-Killian

⁹⁴ Interview meneer Bootsma

Haar sociale leven speelde zich af binnen de Stanvac-familie, en dan vooral binnen een groep vaak katholieke Nederlandse gezinnen. Ze had amper contact met Indonesiërs binnen het Stanvac-terrein, behalve met haar personeel dat bij hen in huis woonde. Wel kwam ze soms buiten het terrein, waar ze Indonesiërs ontmoetten. Al hebben deze ontmoetingen zeker indruk gemaakt, ze leidden niet tot nieuwe vriendschappen. Deze

Soos Stanvac oud en nieuw 1956-1957⁹⁵

ontmoetingen buiten het terrein vonden onder andere plaats in Pendopo, waar het zusje van meneer Walter werkte in een ziekenhuis, dit was ook onderdeel van SVPM. Daar was ze hoofd samen met een arts, Jos Stakker. Ook daar was twee keer in de week film. Deze bioscoop werd vooral bezocht door Indonesiërs, en maar door een kleine kern Nederlanders. Op Pendopo woonden er maar een paar, wat geologen met hun gezin. Mevrouw Walter-Killian kan zich deze filmavonden nog goed herinneren:

‘Dan kwamen van heinde en verre de Indonesiërs, allemaal uit de kampong, heel veel lawaai maken, voor de tijgers. Oh op Sumatra, de Sumatraanse tijger, die was heel gevaarlijk. En er waren er veel. En dan liepen de Indonesiërs een paar treetjes op, zo naar de open bioscoop. Degene die konden lezen zaten voor het doek, en die dat niet konden zaten er achter. En de kinderen hadden grote torren bij zich, en hoe spannender de film hoe harder er geknepen werd. Er waren ook pindaverkopertjes en zo. En op een keer werd er gezegd: ado machan machan! Tijger. Die zat ook zo te kijken naar de film. En die was erbij hoor, die hebben we gezien. Nou alles schoot weg natuurlijk, en toen hebben ze er maar een hek voor gezet. Maar het was helemaal open. Dat was zo’n ervaring.’⁹⁶

Het leven buiten het terrein was vaak wonderlijk en avontuurlijk voor de Nederlandse expats. Dit bleek toen José en Gé Walter met een zelfgemaakte boot de kleine riviertjes en kreekjes in de buurt gingen verkennen. Deze waren nog niet in kaart gebracht, dus probeerden ze zelf een kaart te maken van de omgeving. Onderweg zagen ze stukken aap aan een touw vlak boven het water hangen: ‘Toen kwamen die kerels naar voren, want die hebben daar ook nooit een boot gezien. En toen zei oom Gee, apa apa ide? Wat is dit? (...) Wat bleek nou, die rukken apen uit elkaar. En hangen ze net boven het water, en als het tij keert hangen ze er net onder, en zo vangen ze

⁹⁵ Foto mevrouw Walter-Killian

⁹⁶ Interview mevrouw Walter-Killian

krokodillen. En die trekken ze dan het land op, en dan hebben ze krokodillen zonder een beschadigde huid. Ja, dat zijn toch wel interessante dingen allemaal om mee te maken. Met een bootje.’⁹⁷

Kortom, buiten het terrein was er wel contact met Indonesiërs en leerde men de Indonesische natuur en cultuur kennen, maar dit leverde amper nieuwe sociale contacten op: de enige Indonesiërs die de Nederlanders geregeld spraken waren collega’s en huispersoneel, maar hier werd niet vaak een vriendschap mee opgebouwd. De belevenissen buiten Sungei Gerong zorgden voor wat spanning en avontuur in het leven van de expats. Het leven rondom Sungei Gerong was best spannend en ‘wild’ qua nieuwe indrukken en de natuur, vooral vergeleken met het vrij rustige leven op het terrein. Op deze tripjes werden de kinderen daarom vaak op het Stanvac-terrein gelaten. Al leken die kinderen zich niet zo’n zorgen te maken om de wilde dieren in de buurt:

Frank en Ad Wester in de tuin bij hun huis 1955.⁹⁸

3.2 Terug naar huis: einde Stanvac-tijd voor Nederlandse expats

In 1957 werden alle Nederlandse bedrijven genationaliseerd, en Nederlanders werden door Soekarno uitgewezen.⁹⁹ Langzamerhand vertrokken alle Nederlandse gezinnen van Sungei Gerong. Als ze besloten om langer te blijven, moesten ze uiteindelijk toch vertrekken omdat ze geen vernieuwde ‘re-entry permit’ konden krijgen na verlof in Nederland. Dit was ook zo voor de familie Bootsma die met hun dochters van 1,5 en 3,5 jaar oud op verlof naar Nederland gingen en

⁹⁷ Interview mevrouw Walter-Killian

⁹⁸ Familiearchief Wester

⁹⁹ Buchheim, *Passie en missie*, 214.

besloten daar te blijven. Meneer Bootsma nam ontslag en vond een baan bij de nieuwe raffinaderij van Esso in Rotterdam. Al hun spullen stonden nog in hun huis in Sungei Gerong, maar ze konden er niet meer bij, daarom vroegen ze aan de familie Walter om hun spullen te verkopen en het geld door te sluisen naar Nederland. Dit was gevaarlijk om te doen vertelt mevrouw Walter-Killian: 'Iedere dag kon er boven je hoofd hangen dat je werd opgepakt. Het laatste halfjaar was een angstig jaar'.¹⁰⁰ Ook op Pladju, van Shell, veranderde in deze periode veel. Maar hierover was weinig contact tussen de gewone werknemers, denkt mevrouw Walter-Killian: 'Ik denk dat het nu zou zijn dat je veel meer zou vragen en doen, toen was er dus weinig communicatie.'

Toen mevrouw Walter-Killian met haar gezin vertrok uit Indonesië in 1959 waren bijna alle Nederlanders, 'alle bekenden', al vertrokken. Meneer Walter mocht vrij lang blijven werken op Sungei Gerong, waarschijnlijk vanwege het project waaraan hij werkte. Maar uiteindelijk vertrok het gezin met de jonge Helga van 5,5 en Marjet van 2,5 in 1959 toch naar Nederland, nadat de raffinaderij een tijdje was bezet terwijl Meneer Walter in Singapore was. Over deze periode vertelt mevrouw Walter-Killian: 'Ik wist heel weinig van het bedrijf, daar werd je niet in gekend als vrouw. Dat was vroeger heel veel meer gescheiden dan tegenwoordig. Ik hoorde dus eigenlijk ook niets. Alleen, dat was het gevaarlijkste, dat ze de 'plant' in beslag namen. Dat was in 1959. Maar dat heeft niet zo lang geduurd hoor. Want Ventje Semoeal dat was de generaal, die kwam ook uit Sumatra. Ja je kon niks, je leefde altijd in angst, want ik weet wel dat een van de mensen, van onze plant, van de Hollanders, die heeft ook gevangen gezeten en ik weet ook niet waarom, om niks. En dat hing altijd boven je hoofd. (...) Maar hoe dat binnen het bedrijf was kan ik dus niet zeggen. Daar kwam je nooit binnen.'

Op mijn vraag hoe mevrouw Walter-Killian terugkijkt op haar tijd als vrouw van een Stanvac-medewerker vertelt ze: 'Alleen maar plezier. Nou ja wij werden overal buiten gehouden. Nogmaals die tijd was anders dan nu. Ik vergelijk het wel eens met Singapore, daar zijn we later gaan wonen, toen waren we al wat mondiger. Dat was in '88 toen we daar naartoe gingen. Toen kregen de expat-vrouwen nooit een werkvergunning. Dat waren dan vaak artsen, of juristen. Hoogopgeleide dametjes en die zaten dan aan de rand van het zwembad.

Rebellen tijdens de bezetting van Stanvac, 1959 (mevr. Walter-Killian)

¹⁰⁰ Interview mevrouw Walter-Killian

Later zeiden ze ook: ik wil ook wel werken, kan dat niet dan ga ik terug naar Holland. En dat gebeurde ook. Maar dat was er vroeger niet. Men accepteerde de rol die men kreeg. Daar werd ook niet over gedacht.’¹⁰¹

Met de terugkeer naar Nederland als gevolg van de onrustige politieke en economische situatie en het beleid van Indonesianisatie was het Indonesië-avontuur voor mijn Stanvac-familie afgelopen. Maar wat waren de gevolgen van Indonesianisatie voor Stanvac en hoe liep het af met het bedrijf?

3.3 Nationalisatie Stanvac

Stanvac was een Amerikaans bedrijf en werd dus niet genationaliseerd in 1957. Wel was er vanuit de regering wantrouwen over de boekhouding van de oliebedrijven. Men was bang dat de bedrijven niet alle winst zouden delen met de regering. Om meer grip te krijgen op de olieindustrie werd er daarom in 1960 wet nr. 44 uitgevoerd: vanaf dat moment mocht het boren van olie en gas alleen nog door de staat gebeuren. Hier kon de staat staatsbedrijven de opdracht toe geven.¹⁰² Als Stanvac wilde blijven bestaan, zou het volgens die wet samen moeten gaan werken met staatsbedrijven, want alleen zij konden nog toestemming krijgen om olie en gas te boren.¹⁰³ Dit leidde tot het tekenen van een ‘Production Sharing Contract’. In het boek ‘Pertamina’ legt de toenmalige president-director van Pertamina, Lt. General Dr H. Ibnu Sutowo, degene die het concept ‘Production Sharing Contract’ voor het eerst gebruikte, uit wat zo belangrijk was aan deze contracten:

“The key provision in the Production Sharing Contract is Indonesian management control. This doesn’t mean that we insist on making every decision but we do insist on being able to make any decision we find necessary”.¹⁰⁴

Met het contract kwam de regie over het boren en raffineren van olie en gas in handen van de Indonesische regering. Daar ging enige voorbereiding aan vooraf. In de jaren 1957-1963 bestond volgens Ibnu Sutowo het idee onder zowel buitenlander als Indonesiërs dat Indonesiërs de vaardigheden niet hadden om de oliebedrijven over te nemen. Veel Indonesiërs hadden geen ervaring in het vakgebied, net zoals Ibnu, die arts van beroep was. Dus begon de regering voorzichtig met het opzetten van het staatsbedrijven, waaronder Pertamina. Dit proces ging onder

101 Interview mevrouw Walter-Killian

102 Bartlett, *Pertamina*, 6.

103 Ibidem, 6.

104 Ibidem, 8.

leiding van meneer Ibnu, die vanaf 1957 president-director was van Permina. Hij organiseerde het contract tussen Stanvac en Permina, dat in 1963 werd getekend.

Tussen 1960 en 1963 werden de concessies die Shell, Stanvac en Caltex hadden om te mogen boren en raffineren teniet gedaan en moesten zij allemaal een Production Sharing Contract tekenen.¹⁰⁵ In Stanvacs contract stond, behalve dat de controle over het management zou toenemen, dat al het materiaal dat Stanvac nodig had om te functioneren met eigen geld moest worden betaald, waarna het bezit werd van de regering. Ook de grond waar Stanvac in boorde was nu van de regering, en kon deels worden aangekocht door het bedrijf, bijvoorbeeld als het op nieuwe plekken naar olie wilde zoeken. Ondertussen werden er in fasen delen van het land van Stanvac ‘terug gegeven’ aan Indonesië.¹⁰⁶ Als Stanvac nieuwe olie wilde aanboren zou het zelf alle grote financiële risico’s moeten nemen. Dit bleef zo toen Permina onderdeel werd van Pertamina.¹⁰⁷ Over de kwestie zei directeur Ibnu: ‘We in Pertamina do extensive drilling, and generally we have been succesfull, but we think it both politically and economically sound to let the oil companies take the higher risks of offshore work which is where most of our new oil is to be found’.¹⁰⁸

Ook moest Stanvac waar mogelijk gebruik maken van lokale aannemers, wat de economie zou stimuleren. Deze afspraak past ook binnen het proces van Indonesianisati: waar mogelijk moest de economie van de Indonesiërs worden.¹⁰⁹ In het contract staat ook een onderdeel over ‘employment and training’, artikel 17.¹¹⁰ Dit is erg interessant omdat het beschrijft hoe Permina (PN) en the Directorate of Oil and Gas, een overheidsinstantie aangaande olie en gas, van Stanvac (hier PTSI) verwachten dat het mee zal werken aan de toename van het aantal Indonesische werknemers, door middel van educatie en training:

‘PTSI will prepare a comprehensive program for training personnel (...) so that at least seventy-five percent (75%) of all positions in each employment classification are held by Indonesian nationals, if available with qualifications acceptable to PTSI, within eight (8) years after the effective date of this Contract. (...) PTSI shall employ Indonesian personnel (...) reducing its foreign staff accordingly to the maximum extent practicable.’¹¹¹

Stanvac beloofde er voor te zorgen dat het Indonesische personeel in 8 jaar zou stijgen tot 75% van het aantal werknemers. Expats zouden vanaf dat moment alleen waar noodzakelijk worden

105 Bartlett, *Pertamina*, 7.

106 Ibidem, 9.

107 Ibidem, 7.

108 Ibidem, 11.

109 Contract of work between P.N. Pertambangan Minyak Nasional (PERMINA) and P.T. Stanvac Indonesia, Djakarta 25th September 1963, 34.

110 Contract article 17.

111 Contract article 17.

ingezet. Dit proces was al langere tijd aan de gang, bijvoorbeeld in 1958 toen Kees Wester hierdoor zijn baan verloor. Voor het proces van Indonesianisati was begrip onder de expats, meneer Bootsma vond het ook wel erg vreemd om loodgieters en timmermannen uit het buitenland te halen, terwijl er genoeg gekwalificeerde mensen in Indonesië waren. Hij veronderstelde dat hij kon blijven tot 1958 omdat hij werkte aan de opleiding van Indonesiërs, een proces van kennisoverdracht waar zowel Stanvac als de regering veel waarde aan hechtten.¹¹²

Ook expats worden genoemd in het contract. In artikel 17 staat dat in verband met wet nr. 44 uit 1960, dat Stanvac wel expats aan mag nemen waar nodig, en dat die dan ook zonder problemen met Permina en de Directorate of Oil and Gas een visum en werkvergunning zouden krijgen. Ook is in het contract vastgelegd hoe de werknemers behandeld dienen te worden: 'There shall at all times be equal treatment with respect to housing and recreational facilities for all employees in the same job classification regardless of nationality. PTSI shall provide, free of charge for its employees working in the Area, all reasonable medical services, including hospitalization, dispensary and clinical facilities.'¹¹³

Vanaf 1963 was er sprake van een vergaande vorm van Indonesianisati bij Stanvac. De politiek heeft veel invloed op Stanvac, er werden Indonesiërs opgeleid en aangenomen op allerlei functies, en het bedrijf was zo goed als genationaliseerd, al haar materialen werden overgenomen door Indonesië en waren eigendom geworden van Permina. Toen de staat in 1965 Shell kocht, hadden de Indonesiërs volgens de Pertamina's directeur Ibnu genoeg kennis opgedaan om dit bedrijf over te nemen. In 1970 werd ook Stanvac gekocht door de regering, hiermee hield Stanvac Indonesia op te bestaan. Ten tijde van de studie in 1972 waren Pladju en Sungei Gerong onderdeel geworden van Pertamina, en dat is het nu nog steeds.¹¹⁴

Sticker in voormalig huis familie Wester op Sungei Gerong 2012

112 Interview meneer Bootsma

113 Contract article 17

114 Bartlett, *Pertamina*, p6-8.

Conclusie

In de jaren 1945-1970 veranderde er veel voor Indonesië, Stanvac en haar werknemers. Na de onafhankelijkheid van Indonesië ging Stanvac in gesprek met de regering van Verenigde Staten van Indonesië (RIS) om toestemming te krijgen om te blijven functioneren en om nieuwe olie aan te boren. De relatie met de politiek verliep niet erg soepel, onder andere omdat er een wantrouwen jegens buitenlandse oliemaatschappijen bestond. Er bestond vooral wantrouwen jegens Nederlandse bedrijven zoals Shell, omdat ze zo nauw hadden samengewerkt met het koloniale regime maar ook ander buitenlandse bedrijven werden niet helemaal vertrouwd. De nationalistische regering begon aan een proces van economische dekolonisatie, waarbij het einddoel het ‘verindonesischen’ van de economie was. Stanvac sloot in 1954 een compromis: het mocht blijven als het zou investeren en het bedrijf zou ‘Indonesianiseren’. Het proces van Indonesianisatie is bestudeerd in deze scriptie. Van de zes vormen van Indonesianisatie die Lindblad noemde, zijn er vier in deze casus relevant, namelijk een toename van de bemoeienis van de politiek, de toename van Indonesisch personeel (ook op hoge functies), het ontstaan van staatsbedrijven zoals Pertamina en de uiteindelijke nationalisering van een bedrijf.¹¹⁵

De regering eiste dat Stanvac mee zou werken aan het opleiden van Indonesiërs zodat die steeds meer hoge functies over zouden kunnen nemen van de Nederlandse expats. Stanvac werkte hieraan mee, en zo blijkt dat aan één van de vormen al is voldaan. Ook groeide de bemoeienis van de politiek in de jaren '50, ook dit was volgens Lindblad een vorm van Indonesianisatie. In 1963 werd Stanvac aannemer van Pertamina en leverde daarmee niet alleen een stuk autonomie als bedrijf in, maar ook al zijn aanwezige bezittingen. Stanvac kreeg dus ook te maken met Indonesianisatie in de vorm van staatsbedrijven. Het proces van Indonesianisatie eindigde met haar meest extreme vorm: nationalisatie. Met de nationalisatie van Stanvac in 1970 houdt dan ook de voor mij te onderzoeken periode op. Het vervolg van de geschiedenis van onder andere Sungei Gerong en Pladju is in het boek over Pertamina, door Anderson G. Bartlett, te lezen.¹¹⁶ Mijn drie deelvragen kan ik nu bevestigend beantwoorden. Ten eerste was sprake van toenemende controle van de Indonesische regering over Stanvac. Ten tweede nam de participatie van Indonesiërs in het bedrijf toe en werd dit door Stanvac gestimuleerd. Ten derde is Stanvac genationaliseerd doordat het in 1970 onderdeel werd van Pertamina. *Het antwoord op het eerste deel van mijn hoofdvraag, of Stanvac onderhevig was aan het proces van Indonesianisatie is dus bevestigend: hier was zeker sprake van, al helemaal vanaf het compromis uit 1954 tussen Stanvac en de regering waarna de politiek steeds meer invloed ging uitoefenen op het bedrijf.*

¹¹⁵ Lindblad, *Bridges to new business*, 2.

¹¹⁶ Bartlett, *Pertamina*.

In het tweede deel van mijn hoofdvraag zocht ik naar een verklaring voor de medewerking die Stanvac verleende aan het proces van Indonesianisatie. Deze vraag kan nu ook worden beantwoord. In 1954 had Stanvac moeite met het maken van winst, onder andere omdat de belasting erg hoog was. Hierover onderhandelde Stanvac met de regering. De twee sloten een compromis: de belasting werd verlaagd als Stanvac beloofde om te investeren in het bedrijf en om meer Indonesiërs aan te nemen en op te leiden om ze zo de kans te geven om promotie te maken. Meneer Bootsma heeft uitgelegd hoe deze opleidingen werden gegeven. Hij beschrijft hoe er steeds minder Nederlanders nodig waren omdat de Indonesiërs deze taken overnamen: zo waren er op een gegeven moment genoeg Indonesische boekhouders en werd mijn opa ontslagen. Meneer Bootsma begreep dit proces wel, waarom zou je dure expats uit het buitenland aantrekken als er genoeg personeel kan worden gevonden in eigen land?¹¹⁷

Dit verklaart ook waarom Stanvac instemde met Indonesianisatie: Indonesisch personeel was simpelweg goedkoper dan buitenlands personeel. Ten slotte moest Stanvac de regering te vriend houden om concessies te krijgen om olie te mogen boren. Indonesianisatie stond hoog op de agenda van de regering en Stanvac moest hier wel aan meewerken om de regering tevreden te houden. *Het antwoord op mijn vraag waarom Stanvac instemde met Indonesianisatie is dus als volgt: voor Stanvac was een milde vorm van Indonesianisatie juist voordelig: als ze meewerkten werden de belastingen verlaagd, en door lokaal personeel op te leiden hoefde het bedrijf minder dure expats aan te nemen. Ook was meewerken noodzakelijk om de regering tevreden te houden.*

Dit brengt me op het derde onderdeel van mijn hoofdvraag: welke gevolgen had het proces van Indonesianisatie op de werknemers van Stanvac en hun gezin? Hierbij heb ik een onderscheid gemaakt tussen Indonesisch personeel en expats. Het Indonesische personeel kreeg via opleidingen de mogelijkheid om hogerop te komen. Men verenigde zich in vakbonden om op te komen voor de rechten van de werknemers. Omdat deze vakbonden vaak politiek gekleurd waren, bijvoorbeeld communistisch of nationalistisch, kwam bij onderhandelingen al gauw de politiek zich met de zaak bemoeien, omdat olie boren een zaak was van nationaal belang. Stanvac deed haar best om goed te zorgen voor zowel het Indonesisch personeel als de Amerikaanse en Nederlandse expats. Het zorgde voor een goed loon, een goede werkplek, accommodatie of een vergoeding daarvoor, een levenskostenvergoeding, en voor allerlei entertainment buiten het werk om. Op deze manier wist het personeel aan te trekken uit binnen- en buitenland. Er zijn helaas geen cijfers bekend over de toename van het aantal Indonesische medewerkers in de jaren '50. Maar uit het contract van 1963, *Panorama* en uit de ontslagbrief van Kees Wester blijkt dat het proces van Indonesianisatie al in de jaren '50 aan de gang was. *Kortom, de gevolgen voor Indonesische medewerkers van Indonesianisatie waren positief: Indonesische werknemers kregen*

117 Interview meneer Bootsma

steeds meer kansen op promotie bij Stanvac doordat ze goed werden opgeleid. Ook zorgde Stanvac voor goede voorzieningen die het aantrekkelijk maakten om voor het bedrijf te komen werken.

In de jaren 1945-1960 werkten er Nederlandse expats voor Stanvac. Aan de hand van interviews en andere bronnen heb ik een beeld kunnen schetsen van hun ervaringen op Sungei Gerong. Het lijkt erop dat in het sociale leven van de Nederlandse expats erg weinig te merken was van het proces van Indonesianisatie. Hun sociale leven speelde zich af op het terrein van Stanvac waar ze vooral omgingen met Nederlandse expats. Dat hun sociale leven zich beperkte tot de Nederlandse Stanvac-familie is verklaarbaar: alle voorzieningen waren aanwezig op het terrein dus was weinig noodzaak om ergens anders heen te gaan. Vrouwen hoefden niet te werken en bleven met hun vaak nog jonge kinderen op het terrein.

Omdat expats een woning kregen van het bedrijf waren er in de wijk en op de soos vooral expats aanwezig en kwamen de vrouwen niet zo snel in contact met Indonesiërs. Vandaar dat veel expat-vrouwen weinig contact hadden met Indonesiërs behalve met hun eigen personeel. Dit personeel nam hun allerlei werk uit handen, waardoor de expat-vrouwen niet per se buiten het terrein hoefden te komen: wat niet verkrijgbaar was op het 'Stanvac-eiland' werd vaak gekocht door de 'kokkie'. Nu is het wel zo dat mevrouw Walter-Killian Indonesiërs tegenkwam op uitstapjes buiten het terrein. Dit waren echter steeds eenmalige ontmoetingen. Wel hadden Nederlanders contact met 'Indische' mensen, zij leefden samen als expats op het terrein. Mannen gingen op het werk om met Indonesiërs, meneer Bootsma leidde hen bijvoorbeeld op in het laboratorium van de technical service.¹¹⁸ Expats waren vaak goed opgeleid en droegen hun kennis over aan jonge Indonesiërs in de jaren '50. Dit werd door de regering en Stanvac gestimuleerd. Dit contact op het werk leidde echter niet tot nieuwe vriendschappen buiten het werk om. Kortom, het Indonesianisatieproces waarbij er steeds meer Indonesiërs hogerop kwamen had weinig invloed op het sociale leven van de Nederlandse expats.

Voor de Nederlanders was het Indonesië-avontuur afgelopen rond 1957, toen veel van hen geen 're-entry permit' meer kregen. Meneer Bootsma nam met zijn gezin in januari 1958 de laatste boot van de Oranje terug naar Nederland omdat het te gevaarlijk werd en hij een baan kon krijgen bij Esso in Rotterdam. Kees Wester werd later dat jaar ontslagen als gevolg van de Indonesianisatie en vond een baan in Den Haag bij Aramco. Gé Walter vertrok wat later ook nadat de raffinaderij was bezet door rebellen, dit was een angstige tijd voor de familie Walter.

118 Interview meneer Bootsma

De vraag welke gevolgen de Nederlandse expats ondervonden van Indonesianisasi kan nu ook worden beantwoord: In het sociale leven van de Nederlandse expats was weinig te merken van de Indonesianisasi in het bedrijf: in hun vrije tijd gingen zij vooral om met elkaar. Dit is verklaarbaar vanuit het 'eilandleven' dat de expats leefden: ze hoefden niet zo vaak van het Stanvac-terrein af en hadden weinig contact met andere Indonesiërs dan hun huispersoneel. Op het werk werd er wel samengewerkt met Indonesiërs en werden Indonesiërs opgeleid. Uiteindelijk was het gevolg van Indonesianisasi dat Nederlandse expats geen re-entry permit meer kregen of dat ze vanwege Indonesianisasi werden ontslagen.

Raffinaderij Sungei Gerong van Pertamina 23-01-2012

Het proces van Indonesianisasi verliep weliswaar anders dan bij Shell en Caltex, er waren ook grote overeenkomsten. Net als Stanvac gingen Shell en Caltex uiteindelijk op in staatsbedrijven. Van Shell was er in het begin van de jaren '50 zelfs al een deel genationaliseerd. Het zou interessant zijn nader onderzoek te doen naar de verschillen tussen de nationalisatieprocessen van deze drie bedrijven, omdat er ondanks de gezamenlijke belangen nog vrij grote verschillen leken te zitten tussen het (personeels)beleid dat de bedrijven voerden. In deel twee van de Geschiedenis van Koninklijke Shell is hier al een verhelderend begin mee gemaakt.¹¹⁹

Zoals altijd roept een onderzoek meer vragen op dan er worden beantwoord. De aangekondigde 'economic side of the Indonesian Revolution' van Haji Agus Salim heeft een groot effect gehad op Stanvac Indonesia. Zou Stanvac toen het na de Tweede Wereldoorlog

¹¹⁹ Howarth en Jonker, *Stuwmotor van de koolwaterstofrevolutie deel 2*, (Amsterdam 2007).

terugkeerde in Indonesië kunnen hebben voorzien dat deze economische dekolonisatie zoveel impact zou hebben op het bedrijf? Met de nationalisatie van het bedrijf in 1970 was het geheel ‘verindonesischt’. Vanaf wanneer zou Stanvac nationalisatie aan hebben zien komen? Op mijn vraag hoe het zo ver heeft kunnen komen dat Stanvac genationaliseerd werd antwoordt mevrouw Walter-Killian: ‘Ze zullen geen keus hebben gehad. Ze waren heel machtig hoor. Vanaf ‘47 was het helemaal in volle gang hè. Dus het heeft nog lang geduurd.’ Je zou je inderdaad ook af kunnen vragen waarom het nog zo lang heeft geduurd dat Stanvac genationaliseerd werd. In de jaren ’50 was een deel van Shell al genationaliseerd, dit had Stanvac ook kunnen overkomen. Reden hiervoor zou de vrij goede doch moeizame verhouding die Stanvac met de politiek had kunnen zijn: er kwamen vaak politici op bezoek er werd onderhandeld. En misschien werd Stanvac vanwege haar Amerikaanse achtergrond minder gewantrouwd dan Shell, dat in de koloniale periode nauw had samengewerkt met de Nederlands-Indische regering.

Hoe het ook zij, uit dit onderzoek kan worden geconcludeerd dat er in de periode 1945-1970 sprake van Indonesianisatie op Sungei Gerong. Stanvac stemde hierin toe in 1954 in ruil voor lagere belastingen. Stanvac hield zich aan deze afspraak en schiep de juiste voorwaarden voor het proces. Zo kon het meer Indonesiërs aannemen, dit had als voordeel voor Stanvac dat het minder expats aan hoefde te trekken die duurder waren dan lokaal personeel. Het gevolg van dit proces pakte beter uit voor de Indonesische medewerkers dan voor de Nederlandse. Indonesische werknemers kregen meer kansen op de werkvloer, terwijl er steeds minder Nederlandse expats nodig waren waardoor zij eind jaren ’50 vertrokken uit Indonesië. Met de nationalisatie van Stanvac in 1970 kwam er een einde aan het Indonesianisatieproces van het bedrijf: 25 jaar na Salim’s voorspelling was ‘de economische kant van de Indonesische revolutie’, althans binnen deze casus, een feit.

Bronnen

Familiearchief mevrouw Walter-Killian

Familiearchief Wester

Koninklijk Instituut voor Taal Land en Volkenkunde te Leiden

Tijdschriften

Asia, A journal published by the Asia society

Literatuurlijst

Bronnen

Archief mevrouw José, Walter-Killian, fotoboeken.

Archief familie Wester, fotoboeken, losse foto's en kaarten, correspondentie tussen Kees en Trees Wester met de familie Molle te Den Haag, Contracten en brieven carrière Kees Wester, karton met manier van lesgeven, etc.

Contract of work between P.N. Pertambangan Minyak Nasional (PERMINA) and P.T. Stanvac Indonesia, Djakarta 25th September 1963, Leiden KITLV.

Interview mevrouw José Walter-Killian, 11 december 2012 te Vorden. Gesprek is opgenomen en opgeschreven.

Interview meneer Maarten Bootsma, , telefonisch gesprek, opgeschreven 1 januari 2013.

Interview meneer Maarten Bootsma, telefonisch gesprek, opgenomen 5 januari 2013.

S.V.P.M. STANVAC Indonesia, Published by the Employee Relations Department of the Standard-Vacuum Petroleum Mij. Sungei Gerong, February, 1949, printed by SVPM Djakarta (Leiden, KITLV).

SVPM, 40 years of progress 1912-1952, Djakarta 1953, Leiden KITLV.

Panorama Stanvac, vol I No 7, Standard- Vacuum October 1956, SVPM, Leiden KITLV.

Panorama Stanvac, vol I No 8, Standard- Vacuum November 1956, SVPM.

Panorama Stanvac, Christmas Issue, December 1956, SVPM.

Panorama Stanvac, vol II No 1, New Year Issue, Standard- Vacuum January 1957, SVPM.

Panorama Stanvac, vol II No 2, Standard-Vacuum February 1957, SVPM
Panorama Stanvac, vol II No 3 Standard-Vacuum March 1957, SVPM
Panorama Stanvac, vol II No 4, Standard- Vacuum April 1957, SVPM
Panorama Stanvac, vol II No 5, Standard-Vacuum May 1957, SVPM
Panorama Stanvac, vol II No 6 Standard-Vacuum June 1957, SVPM

Foto's van terrein Pertamina op Sungei Gerong, gemaakt door mijn vader Frank Wester en mij,
2012

Literatuur

Bartlett, Anderson G, *Pertamina, Indonesian National Oil* (Djakarta etc 1972).

Buchheim, Evelina Marina Jolanda Maria, *Passie en missie : huwelijken van Europeanen in Nederlands-Indië en Indonesië 1920-1958*, (Proefschrift Universiteit van Amsterdam 2008).

Captain, Esther ; Hellevoort, Marieke; van der Klein, Marian (red), [eindred.: Marije Wilmink]
Vertrouwd en vreemd : ontmoetingen tussen Nederland, Indië en Indonesië, (Hilversum 2000).

Fechter, Anne-Meike, *Transnational lives: expatriates in Indonesia*, (Ashgate 2007).

Gould, James W., *Americans in Sumatra*, (The Hague 1961).

Howarth, Stephen en Jonker, Joost, *Stuwmotor van de koolwaterstofrevolutie, 1939-1973, Geschiedenis van Koninklijke Shell, deel 2*, (Amsterdam 2007).

Higgins, Benjamin, *Stanvac in Indonesia*, by the Indonesia Project, Center for International Studies, Massachusetts Institute of Technology (Washington 1957).

Hopper, Richard H., 'Petroleum in Indonesia: History, Geology and Economic significance', *Asia, A journal published by the Asia society*, New York No. 20 Winter 1970/71.

Lindblad, J., *Bridges to new business: the economic decolonization of Indonesia*, (Leiden 2008).

Prins, Marieke Elske, *Expats: migranten in dienstverband (1945-1965) Koninklijke Nederlandse Shell Indonesië – Nederland. Het werk en het leven in de Indonesische archipel in dienst van N.V. De Bataafsche Petroleum Maatschappij*, afstudeerscriptie migratiegeschiedenis 15 augustus 2012.

Sutter, John O., *Indonesianisasi: Politics in a Changing Economy 1940-1955, Volume 1*, (Cornell Univ., Department of Far Eastern studies 1959).

Vickers, Adrian, *A history of modern Indonesia*, (Cambridge 2005).